

891.99

7-29

481
882

Տ Բ Թ. Լ Ե Ի Ո Ն Ք Ի Ի Ր Ք Ճ Ե Ա Ն

Կ Ե Ա Ն Ք Ն
Ի Ն Չ Պ Է Ս Կ Ա Ն Ֆ Ն Է Ր

Գրքատուն

Կ Ե Ա Ն Ք Ն
Ի Ն Չ Պ Է Ս Ա Ն Ֆ Ա Ի

ԳԱԶԻՐԷ, 10 ՕԳՈՍՏՈՍ 1919

18.07.2013

9/7/6

Государство 400.1 Присоединение
% 101 Временная
Монета

201

26700 2020304667012

1570-2011

ՏԻՐ. ԼԵՒՈՆ ՔԻՐԻՔՁԵԱՆ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Փոխանցումի այս ճամբուն վրայ մեր նին օրերու գաւառական փոքրուն կեանքը եւ մեր երեկի տառապին գայարումները իրենց անկորնչելի քանդակացումը կը պարտադրեն մեզի :

Յեղիս կեանքին վրայ կեդրոնացած այս ամենատուժին նակալ-բուքիւնները, անոր ազգրած տուամին երկու ծայրագոյն եզրերը ճշգրիտ բաժիով կտակել նոր սերունդին՝ նուիրական նրամայականութիւն մըն է :

Ցաւահնութիւնը չունիմ այս մեծ քանդակը կերտած կամ մեծ տուամը լիովին երգած չլլալու , ուրուագիծ մը՝ վերջնոյն կամ մեկ քանի մուրճեր՝ քանդակին երկիւղած բաղձանքս եւ արցունքոտ աշխատանքս եղած է :

Գ Ի Ր Ք Ա.

ԿԵԱՆՔՆ ԻՆՉՊԷՍ Կ'ԱՆՑՆԷՐ

Մ. Գրիգորյան

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ:

Յիշատակներ որքան թաքմ են
 Ու երազներ որքան բեզման,
 Բիւր երանդներ, մուսած ձեւեր,
 Շաքերն ահօսը կ'առնեն մարմին,
 Թիթուան մը պէս անխոնջ, թեթեւ,
 Խաչաբազէտ կ'երթան հեռուն,
 Երազներս . . . օ՛հ բաւիլ մըն է
 Անեղբ անհուն ու ուրբուն:

8

Կը բաղձանք ապրիլ ամենքս ուժգին,
 Կը մերժեն չափեր երազն օգուշու,
 Տարամբ յայտերով, օրօրներով սին,
 Մէջա կ'ուզենք ապրիլ չնք գիտեր ինչօ՞ւ . . .
 Խուլ ճիչ ու գոսում, հայհոյանք, ապառի,
 Կը ցանենք կ'երթանք՝ մերթ հոսանքն ի վար,
 Մերթ հոսանքին տակ:

Անդրալը՝ երա՛զ է կըսենք ու ներկան՝ փշտա դժպէ՛ի,
 Վաղը՝, ասորիւ գէթ վաղը՝ կը տենջան բոլոր,
 Անոր ծոցին մէջ կը կարծեն պահուի
 Աշխարհ մը իղձի, անդորրանք մը նոր,
 Անխտով ասիունք, երկինք կապուտակ,
 Հեշտանք ու գրգանք, սէր, ժպիտ, կատակ :
 Կուգան վաղերն ալ, կը փոխտին երազ,
 Կը սահին իրեր մօտ ու հեռաւոր,
 Անծանօթ վէպեր կ'երգուին հաղիւ հաղ
 Ու կ'ըլլան չուտով անհունին թողուած
 արձագանք մը խոր :

24

Միշտ նման են իր ու պատրանք,
 Խաբկանքներն ալ անխախճան,
 Շղթայի ստակ չղթայ մըն է այժմ կեանքը
 Օրօրօցէն գերեզման :
 Բախտը անցուց այդ մեր վզին,
 Ան չի գիտէր, ինք կոյր է,
 Ու մեր իղձը, յոյսը՝ վաղին,
 Այս անտրին նոր հանգոյցներ կը կուէ :

32

Այս է կեանքը . . . :

— Այդ ստոյգ է, —

Ու վերջակէտն այս բաց գրքին
 Պիտի գրուի այսպէ՛ս՝ կրկին,

— Այսպէս, գուցէ, —

Բացց ես գիտեմ, վատա՛ն գիտեմ
 Թէ մեր օրերն այսպէս չանցան երբեքն :
 Հանիս դողդոջ ու պատա իր ցուպին վրայ երերուն,
 Իրբեւ խօսուն պատմութիւնը իր դարուն,
 Բնաւ չըսին մեզ մութ վէպէր թաղձալի

Ան կամ երգեր հեծեծանքի ու վաղի :
 Զեփիւսէն՝ ճիշ աստերու մէջ, սարեկէն երգ,
 Յօգին համրոյն ամէն երեկոյ արեւէն ետք :
 Ծագիրինքէ՛ մեղեղի, տերեւներէ՛ չուկ, սիւք,
 Ինկած չիթերն ապաղերէ, լուսնկայէն՝ լոյս, ակիք,
 Ասուակէն՝ կարկաշ, երգեր՝ աղբիւրէն,
 Ու ամենը . . . ամենը . . . կրնամ՝ ըսել, ա՛խ բիւր են
 Երգերն իմ ծեր հանիիս, երգերն այնքան ներգաշնակ :
 Որ կ'երգուին քնութեան սուրբ ծոցին մէջ շարունակ :
 Այս պատմութիւնն էր իրենց ստորած երկար օրերուն,
 Որուն կ'ծիլը թէ քակուէր կ'երթա՛ր, կ'երթար շատ
 հեռուն . . .

53

Ո՛հ չէ՛, չէ՛, մեր կեանքն այն օր չղթայի ստակ չղթայ չէր,
 Դաստերու շուրջ այն օրերուն երկաթ անտը չէր շաշէր,
 Պարկերու մէջ այն ատեն ոչ արծաթ կար ո՛չ սակի,
 Իշխան չկար կամ մեծատուն և ոչ գերի ոչ ծառայ,
 Այլ մեր պապեր կը հերկէին սեւ հողը՝ մինչեւ անոր
 կօշկոտները կակոսի
 Եւ ակօտներ իրենց ճակտին՝ այդ վե՛հ դործէն իբր յիշատակ
 կը մնայ :

59

Մերերն են ասոնք, անոնք հարսներ կայստուն,
 Պառուներն հո՛ն, ջահրակին քով ալ հինգամ,
 Տղայք անպին կը կամենն սառն կատուն
 Որ կը ջանայ անոնց ձեռքէն պրծիլ բաց :
 Այս — ձորակն է, — այս — ան պարտէզը կանաչ . —
 Շուրջը մանեակ մ'են կազմած մեղեմիկներ ու կակաշ,
 Վարդենիներ շուրջ կը պատեն, մանիշակներ՝ թիփն ստակ,
 Որոնք բոյրով միշտ կը խնկեն ամեն ծիլ ու բարունակ :

Հո՛ն է նարդիս, բարախ-լօժօն, թաղկէ մանուակ, ապրիմ-
 չապրիմ,
 Ա՛ն թողէ՛ք, թողէ՛ք յիշատակն այս հեզ մ'ալ մէջս
 վերապրեմ:
 Թա՛ն, Թա՛ն, հին օրերու ժպիտները, խոնկ ու սէր.
 Անոնք մեռա՛ն, ազօտացան պատկերները հին վառմ:
 Վարդենուոյն քով ազբիւրն արծաթ գգչիւնով չի վազէր,
 Պարտէզին մէջ՝ գուռը կտարած կը խաբխի անակն խմ,
 Սարեկը հոն ալ չի՝ երգեր ցնծալին, ու գե՛ռ . . . կ'ո՛ւզէք
 որ ըսեմ . . .
 Օ՛հ չե՛մ կրնար, թողէ՛ք խնդրեմ, այդ ցուշքերու
 երազներովս օրօրուիմ . . .

Ե Ր Պ 1

Պարտէզին մէջ կոր ուզա մըն էր՝ անհոգ պառկած քաղաք
 ահ,
 Երկու սապատ՝ երկու կողին չինած էր Տէրն թամբի
 փոխան,
 Աղեղաձեւ վիզ մը ուսէն կը մխրճէր բլրան մէջ,
 Միշտ ջգածիզ, միշտ վերամբարձ, կարծես բեռան մը տակ
 կը հեծէր անվերջ,
 Երկարած գունջ մը, կիսաբաց բերան, ականջը՝ խուլ ու
 աչքերուն լոյս չիկար,
 Այսպէս ձորին մեջ պառկած այդ ուղտը կարծես աղջօրէն
 բան մը կ'օրոճար:

Համակ զմրխտեայ պատմութեան մ'ունէր,
 Ինչիւմ կ'անտկին, ինչիւմ կ'ողերուն,
 Երիզէն կախուած ոտիկոյն ծոպեր՝
 Ոսկի հասկերովն յուսի արտերուն:
 Պարտին վրայ կար լայնազող թաղար՝
 Ուրտեղ կ'աճէին ծաղիկներ բիւր գոյն,
 Հոն թոյլ զեփիւռը միշտ կը դողգողար՝
 Կաղանքէն մոլի կնոջ մը հանդոյն:

Հաստ ընկուղենին, սալոր, զեղձենին,
Թութ ու խնձորը՝ արմատով ոլոր,
Ու կոչտ կաղնին՝ մեր պապերու պէս հին,
Կառնէին իրենց սնունդը բոլոր
Անոր մայրական ընդերքէն բեղուն:
Փեղուղէչ բարտին՝ հասակով երկայն,
Կը հասնէր մինչեւ չուրթը աստղերուն,
Ու մամա — իբր հէքեաթ — կը պատմէր թէ ան
Օր մը տղայ մ'էր սիրուն, բարեբաստ,
Չքնաղ Աստղիկին գազաուկ սիրահար,
Բայց երբ ալ զիտցաւ հայրն Արամաղէ
Ձինք լուծեց ըրաւ բարտի մը երկար:
Այժմ գեռ իրեն այց կուգայ Աստղիկ,
Երբ երկնից վերեւ կը մարին աստեղք.
Ու եթերին մէջ կ'ըսուի թէ կրկին
Կէս դիշերէն վերջ միշտ կը համբուրուին:

105

Յրցքնուած հոս ու հն՝ զմբուխտ կանաչին մէջ,
Կանգնած էին տնակներ, անդորրանքի ծաղկած բոյն,
Կարծես աղանեսաց կարաւան մ'անվերջ
Նստած կը հանդէր տաժանքէն ճամբուն:
Եթհաններէն զուրս կուգար ծուխն ամեն օր կոչտ առ կոչտ,
Ու կը լայնար, նոսրանար, կը նուազէր ինք կապոյտ
Երազի պէս օգին մէջ, եթերին մէջ որ ան ալ
Քուցէ իր պէս երազ մ'էր թովիչ, թովումն ու ծալ ծալ:
Տուներու մեր անպաճոյճ տանիքներն հարթ, կապուտակ
Կարծես բլրիկ երկինքն էր եղած բաժան ու պատառ,
Բնութիւնը հոն հաւայն անդոյզ, թովիչ նկար մ'էր,

չմնուած Տէրոջ մատին սակ,

Պատառն վրայ ուր գազունի ամէն անկիւն գրուած էր,
Անունն անոր տառ առ տառ:

117

Յու չունէինք այն ատեն, ո՛չ ալ մախանքը լուծող,
Ատելութիւն կամ կեղծիք, ո՛չ պաշտօնի հեւքը սին,
Հոն ծաղկին գոգ կը հանդէր արցունքի տեղ չիթ մը ցող,
Ու հորիզոնը մօտ բլրան մեղ կը կապէր երկնքին:
Ըլար ցերեկ կամ գիշեր, բուք ու բորան կամ դարուն,
Նոյնն էր, ո՛ն միշտ նոյնն էր, չէր տարբերք ան մեղի,
Տրտում՝ ըլլալ հնա՞ր էր հոգերով վուճ, անկայուն,
Մինչ ցնծումի բաժակը զեղուն չուրթէն կը հալի:

125

Կ'արթննայինք ամեն օր ճիշտ այն ատեն երբ այցուն
Կուգար արեւը լողալ ջուրերուն մէջ գետակին,
Անկեղծ, բարի, օրհնաբեր, նախ կը ժպտէր զոյնդոյն,
Յետոյ անխոնջ կը քալէր, կ'ընէր յուսթի հող գետին,
Ու կ'իջնէինք մենք պարտէզ: Կարգաւ ամէնն հոն էին,
Պապ ու հանի, երիտասարդ մանուկ, կին:
Տղայ մարդիկ կը թրէին, հարսներն անդին կը շինէին
Թարմ լավաչ,

Մամա անոնց քով՝ իր ձեռքերով զողլոջուն, կը դարձունէր
Ջահրակին կոթն հաղիւ հաղ:

Անոնք այսպէս կ'աշխատէին օրն ի բուն,
Մինչեւ որ ան կը հալէր ակաւներուն տակ իրենց՝ լնչպէս
գործը մասնորոն:

Ու երբ ցուքը վերջալոյսին՝ լեռներուն վրայ թեւանիտի,
Արեւին հետ կը նիրհէր երազներով լսենչ ցօլի,
Այրեր մէկ կողմ կը նետէին բահ, բրիչ՝ հարսներն ալ
տաշտը դատարկ:

Հանիս յողնած կը թողուր առ էջ ու թեւ, ճախարակ:

139

Պարտէզին մէջ անկիւն մը, ծառերուն տակ՝ խոտը ուր
Ի հիճուկս զինք միշտ հնձող մանգաղին սուր,

Ծիւ կ'արձակէր, կը կանաչէր ու կուռճանար
Եւ կը կանգնէր մեր չուրթերէն հաղիւ վար,
Մենք հապճեպով կը պահէինք խաղաղիկին մանկական սին,
Խոյր ու մանեակ և պատկներ, ընկուղեհնուոյ քովը հին,
Շինուած այդ օր ծաղիկներով գարունի՝
Իբրեւ ըլլային թիթեռներ թառած ոստի մը չուրջ ուռենի:
Կը թողէինք այժմ անոնք, ամենն ալ հոն անտէրունջ,
Թագ ու պսակ, խոյր ու մանեակ, ծաղիկներով.
Ջարդեր՝ օրով օրնիքուն օծած էինք մենք իրար
Թաղուհիներ մայիսի, հարս ու փեսայ, սիրահար:

151

Ու կ'ելլէինք լուսինին հետ դէպի վեր՝
Սանդխամատէն մեր պարզունակ խրճիթին,
Որուն զլիւնն պղպլուն աստղեր
Արեւմայրին միշտ երգելով կը ցաթին:
Տանիքին վրայ, տանիքին, հայրենական անլրդով,
Կը սփռէինք մեր կարկատուն խշտիները իրար քով:
Վերն լուսնեակը իր ցօլքերով աղօտ, սարսուռն, գեղին ու
ծեր,
Կը չափէր վիհ, ծմակ, ծործոր ու ամեն իր զժգոյն լոյսով
մը կ'օծէր:
Կը ժպտէինք մենք իրեն ու կը ժպտէր ինք ալ մեզ,
Աստուածունոյ մը պէս վեհ, խոնարհ, քնքոյշ ժպտով հեղ:
Ան կը բացուէր ու լայննար հացի մը պէս բլրորակ,
Կը հանդիպէր ամպերու ճերմակ ծւիկ, պատառուն,
Կը քօղէին անոնք զինք, ինք կը մտնէր անոնց տակ,
Ու անոնց հետ թաւալուն կ'անցնէր, կ'երթար շատ
հեռուն . . .
Մերթ դուրս կուգար եղերքէն, մերթ կը թաղուէր անոնց
ծոց,
Մերթ ցաւրս ամպեր կը հրէհէր ու կ'երիզէր կրակ, բոց:

Եւ այդ փախուստ ու երևում,
Ու այդ կրակ ու խաւարում,
Կը թուէր իմ հանիւս վարն
Թէ լուսինը մեզ աչ-կապուկ կը խաղար:

171

— Հա՛ պապի՛, ըսէ՛ խնդրեմ,
Երկնքի աստղերն հինգ անգամ տասը հարիւր չեն.—
Պղտիկ, կայտուռն եղբայրս յանկարծ
Անկիւնէն մէկ կուտար այս հարց:
— Կարծե՛մ . . . տղա՛ս, բայց համրէ՛, անս,
Թէ իմաստուն դու տղայ մ'ես,
Ռիբուն զաւակս ես ծերացայ, աչքս է մթին,
Համրել երբէք ալ չեմ կրնար՝ աստղերն անդին . . .

179

Արդ կը դառնար եղբայրս նախ իրեն ծանօթ Կանգունին,
Յետոյ Կշմիկին և ասնուերու որք զմրուստի գոյն ունին,
Բայց հապճեպով՝ դեռ քեռեռին չհասած,
Նայուածքը խոնջ կը թարթափէր հոնկէ բաց:
Մերթ կը մոռնար համրանքն անոնց,
Կը շփոթէր մերթ աստղերը բոց:
Կը հարցունէր պապս այն ատեն,
Վահան, աստղերն անդին քա՞նի են . . . :
Ու երբ տղան ամօթահար կը կարկամէր,
Ինք կը սեղմէր այտերն անոր իր այտերուն ալեհեր:
Մէկ կը յառէր անոր աղու նայուածքին
Որուն յատուկ երկինք մը աստղ պսպղուն կայծով կը
հանգչին,

Մէկ խանդակաթ հօր դորովով կուտար համբոյր մը իրեն
Ու կ'ըսէր — Այո՛ տղաս, համրանքն անոնց հինգ անգամ
տասը հարիւր են: —

193

Բառերը դեռ կ'ստատասէին՝ ջինջ երգի մը հանգուեալ,
իր ձայնական թռչելուն վրայ ու կը մարէր լուսնին տակ,
կը խաղար դեռ համբոյրն ահոր շուրթերուն մէջ սուրբ
ու ծեր,
իւ եղբայրս համբոյրին տակ երկնատեսիլ երազներով կը
նիրհէր :

197

Կուգար հեռուն մեզմ զգչիւնն տուտակին,
թփերուն տակ կը սրտիար զեփիսը թոյլ, ցնծաղին,
Հովիւ սղան կ'երգէր թաթաուն սարահարթին փարախէն,
իյսունջ մը հոն պատահին մէջ կը կծկուէր իր վախէն :
Այս զգչիւնն ու սրտիանք և երգը այդ հովիւ սղուն
Որ կ'երկարէր ու կը մարէր մութ կլափին մէջ հեռուն,
կը շաղկապէր իրանու հետ մարդ ու իրենն անկեղան,
Բոյս ու ծաղիկ, աստղ ու Աստուած, ամեն բան :

205

Կը նիրհէինք մենք այն ասուն՝ տանիքին վրայ մեր հայրենի
խրճիթին,
Ամենուս վրայ կը տարածուէր զիշերուայ լուռ քողը մթին,
Այնքան զուարթ, այնքան անդորր ու անզիտակ, խիստ
զփուար էր
Ճիշտ այդ պահուն ըսել մեկին — թէ է՞ր, թէ չէ՞ր . . . :

209

Ե Ր Պ II

Աշունն՝ ահա . . .

Արեւն այգուն համբուրելով դուրս կուգար՝ տարտամ
մշուն հանդիպակաց լեռներու,
Մերթ բոց կարմիր, մերթ յարդազոյն, մերթ զփղունած ու
նուաղուն :

Ակնարկներով վար կը կախուի ամպոց ծայրէն սևորակ
Ու արիւնտ վերջուշքով կը կապէ բակ-բոլորակ,
Մերթ կը փախչի հապճեպով, մերթ կը կատի խոկումէն,
Ու զեղեուն ու երերկոտ գինովի պէս կը թափառի
դէս ու դէն :

Յուրտ, ցուրտ ցուրտ արդ իր կը տաքցունեն ծառոց
ճիւղերն հաղիհաղ :

Մսկոտ տերեւն սրախիւնով հոգեւար կիցնայ զետին վաղէ վաղ :
Ոստերը լերկ ծառերու՝ տղայոց պէս երգեցիկ, ալ կ'օրօրին
օրն ի բուն,

Շշնչելով սգաւոր, մեկկմէկու ականջին շարականներ
նուաղուն :

Դեղձան թռչունն ալ չի երգէր արտերուն մէջ ցնծաղին,
Արշալոյսին չի նուագէր սոխակն իրեն կարօտաբաղձ
մեղեղին :

Այգու՛ն, այգու՛ն կռկռալով կը սրանան քիւերէն վեր,
Կարաւանէն ետ մնացած ծեր կռունկներ,
Յետին բարեն բաժանումի կը կախեն վար ճաճանչին հետ
արեւին,
Թեւերուն տակ զուրգուրալով ալ կ'ամբիօխեն մեր մամերու
մաղթանքներն հին,
Ու պահ մը վերջ հորիզոնին քով կէտի մը պէս կ'երևին :

226

Վերջին կռունկին հետ՝ որ մայրս կը ճանչնար զինք իր
թեւերուն ճերմակներէն եռանկիւն,
Կը փաթաթէր մեր ծրարին մէջ հաց պանիր կամ կարագ
Ու կ'ըսէր մեզ, «Տղայքս ծառոց մէջէն կը լսե՞ք այդ
արձագանք ու զանգիւն,
Կոչն է այդ ձեր զպրատան գոռ զանգակին,
Արդ միացէք ընկերներուդ զուք արագ : »

231

Եկեղեցւոյ բակին մէջ կը կանգնէր շէնք մը անպաճոյճ,
անդարդ,
Ատեն մը շէնչող՝ փլփլկած, աւեր կ'սպասէ ան արդ:
Ջանդակին կոչն ալ չի լսուիր այդ կիսափուլ յարկին մէջ,
Ո՛չ ալ բզլանքը տղայոց՝ փեթակի մը բզլանին պէս միշտ
անվերջ:
Առտուայ երդն ու աղօթքը՝ անոր որմէն մաշած, հին,
Մանուկ չուրթէ միամիտ, սուրբ չի սողոսկիր Անմահին,
Ուսուցիչին գոռ, զայրացկոտ կամ ողբիչ շէշան ազատ,
Չ'արձագանգէ՛ր իր սարդածածկ ձեղունին տակ պատէ պատ
Մաշուած քիւր ալ չի գրկէր տանիքն անոր կապուտակ,
Ոչ ալ ծիծառը՝ մամռէ բոյնն իր կուգայ շինել ամէն
զարնան անոր տակ:

244

Ա՛ն մեր օրերուն, շէնքն այդ անդարդ, փլփլկած
ու աւերուն,
Միշտ մանկական ծիծաղներով, աղմուկներով կը թնդար,
Արձագանդը որուն՝ բակէն հարիւր մեթր իսկ հեռուն,
Ալիքի մը մրմունջին պէս քայլերուդ հետ քեզ կուգար:
Մին կը հաշուէր, կը զուժարէր, կը բաժնէր,
Մին կը հեղէր բարձրաձայն երկար, խրթին հոր բառեր
Չարածճի աղայ մ'անդին զաղտագողի, ընկերով մը
անգիտակ,
Ականջին ծայրը կը սեղմէր ակոսներու չեղբին տակ,
Այդ անակնկալ սուր ցաւէն տղան յանկարծ կը պոռար,
Բուռն քահ քահ մը կը լեցունէր սրան յայնժամ ծայրէ
ծայր,

Ուսուցիչին զայրոյթը արդ ո՛չ չափ ունէր ո՛չ սահման,
Հոգ չէր ընէր փնտռելու թէ յանցողը ո՞վ էր՝ ա՛ն,
Կը շատանար միշտ կրկնելով անոնց «վարքը անողորմ»,
Կամ յանցապարտ կամ գործակից կը սեպեր մէն մի տղայ,
Ապացո՞յց . . . խնդուքէն իսկ կրնար գիտնալ ինք անող,
Թէ գործակից պէտք էր ըլլար ստանակին ամեն ոք:
Ու կը շարժէր բուռն զայրոյթով փայտն իր երկար օդին
մէջ,

Ուս թէ գլուխ՝ այդ խնդիր չէր, կը հարուածէր ինք
անվերջ.
Մերթ սիւներուն, մերթ սեղանին, մերթ աղայոց՝ արդ
խուճապի մատնուած,
Գլխուն տեղար հաղար զանդատ, հայուչ, անէծք ու
հարուած,
Իր ցաւազար աչքերովն ան մեր մէջ խտիր չէր գնէր,
Ու այս ծեծը՝ կը հաւատար իր կրթութեան սրբազնագոյն
մէկ մասն էր :

263

« Մուկը՛, մուկը՛, » կ'աղաղակէր աղայոցմէ մին յանկարծ,

վարժապետը մեզ կը մոռնար, կը թողէր ձեծը աղուն
ճիւղէն շլմորած,
Մկան լուրը էն շատ իրեն կ'աղղէր սարսափ, զղուանք կամ,
Թէեւ մենք զայն կը սեպէինք մեր օրերու, մեզ հետ
անվախ բարեկամ:
Բոլորածեւ շրջան կ'ընէր, կը գիտէր մեզ ակնարկով մը
ընտանի,
Կ'ոսանուր անվախ մեր ուսերէն՝ ընկերոջ մը պէս անի,
Յետոյ հապճեպ կը մագլցէր սրանին մէկ սխան ի վեր,
Ուսուցիչնիս գեւ սահմակած . . . դեռ պժգանքով . . . իր
հասկէն կը նայէր:

271

Տղայք կրկին կը գրաւէին իրենց նախկին բաղնիցան,
Գասը կ'ըսէր, — գրեւ, հաշուել և ընթերցում ոճով
հին: —

Պատկառանքը կը լեցունէր սրանն ամբողջ ծայրէ ծայր,
վարժապետնիս երբ կը խօսէր բարի շնորհով մ'իրբե հայր:
Անէծք ու ձեծ, սպառնալիք, աղմուկ, յուզում, մկան
հետ:

Ամպի մը գոռ բաղխման պէս կ'ըլլար փշուր ու անհետ:
Այլ էր պահը՝ այլ էր մարդն ալ, երկինքի պէս գարունի,
Որուն գէժքէն ամպ ու կայծակ չի թ մ'անձրև կը տանի:
Կը ժպտէր արդ ինք ամենուս՝ եղբոր մը պէս սրտազեղ,
Մերթ կը շոյէր, կը համբուրէր, կը խրատէր մեզ շատ
հեղ:

Օ՛հ մարդն այն ձերուկ՝ կաղնիի պէս բուռն վրայ
արմատով մը բռնուած,

Մեզ դաս կուտար երկիրներու անուններ, հաշուել,
կարգալ ու աղօթել առ Աստուած,
Իր ուսումն իսկ այս ամենն էր, ինչ որ գիտէր կ'ուսուցանէր
ամեն օր,
Բայց՝ ճշմարիտ, մեզ այն ատեն կը թուէր թէ կարելի չէր

գիտնալ մէկին ատկէ անդին բան մը նոր,

285

Կը ծալէինք ալ գիրքերնիս, պահը արդէն վերջացած էր՝
Եկեղեցւոյ զանգը մօտէն զուարթագին կը դողանէր:
վար կ'իջնէինք մեր դպրատան սանդխտամտէն մենք
կարգով:

Երբ պապ, հանի, անդացուպին վրայ յենած իրար քով:
Խաչ հանելով կը մանէին եկեղեցւոյ սեմէն ներս,
Ներս կը մանէր Տէր Հայրն ալ՝ խաչ հանելով իր երեսն,
«Օրհնեա՛ ի Տէր», մամիս մրմունջն հազիւ լսած ըլլապէս
Շունչը կարած կը բարձրանար նրբանցքներէն գէպի բնմ:
Կը շարունակէր գասուն գիմաց զարոցական աղայքներ,
Կանթեղները կը վառէին, ուսուցիչնիս ժամու շապիկ կը
հագնէր,

«Հայր մեր»ով մը ժամերգութեան կ'սկսէր Տէր Հայրն
խօսյն

վաս բուսվառը օրօրեւով շուրջառին տակ գոյնղգոյն

297

Ո՛հ ինչ անուշ, զգլխիչ էր պահն այն քաղցր առինքնող,
Կայծը մոմին, խունկին ծուխը որ բարձրանար կամարն
ի վեր գողիգող:

Այնքանին վրայ Աստուածամօր հեղ նսկաբը՝ աղօտ մոմեր
իր չորս գին,

Գասուն գիմաց երգով աղոց ալելուին դաշնակաւոր
մեղեղին,

Նկարագարով ճօխ դմբեթը, կամարներն իր երկնամերձ,
Քրիստոսի պատկերին դէմ ձեղնէն կախուած ջահը մեծ,
Այս ամենը . . . աղօթք ու խունկ, ջահ ու պատկեր,
Ու դեռ ինչե՛ր՝ որոնց գուցէ ամենն այսօր չեմ յիշեր,
Կը հօտէին երկիւղ, յուզում մեր մանկական հողօղյն մէջ,
Զգլխանքով, ընկլուզումով, անկանքով երկնասանջ:

Կը խորհէինք մենք այն ատեն, այն վայրին մէջ — Մե՞նք
թէ Աստուած . . . , —
Ու կողայինք մենք անլրէպ մենք ու Աստուած նոյնացած:
309

Տէրտէրն անդին դեռ կ'երգէր շարականներ սաղմոսներ,
Ալէլուին խաղը երկար կամարն ի վեր կ'ողորէր,
Մամա սխնին քով գեռ կ'աղօթէր թեւն օգին մէջ
տարածուն,

Ծոծրակն ի վար՝ լուսոյ մը պէս կը ջրվիժէր մազը ձիւն,
Կթոտ ծունկերն մերթ հազիւ հազ կը բռնէին զինք
կանգուն,

Կը ծալուէին մերթ ալ զողոյց՝ մինչև չուրթն իր կը հպէր
ցուրտ քարերուն:

Յամքած ձեռքով ճակտին վրայ խաչ կը հանէր անդադար,
Մեղմաչուէր կը բացխէր շուրթերը իր գալիհանար,
Բուռն յուզումէն կը հեկեկար ու կ'արատասուէր ջերմագին:
Թաց արցունքը՝ բիւրեղ, բիւրեղ կը խառնուէր մազերու
ձիւն ձերմակին:

Բայց իր շուրթէն հազիւ թոած օրհներգութեան վանին
ընդհատ,

Գեռ չի քակած իր չի գործած մեղքերու անծայր կծիկն
ինք հատ, հատ,

Գեռ չի թուած աշխարհանքի ու աղերսի երգն անվերջ,
Հողին անշուշտ Քրիստոսի ջինջ, մաքրափայլ հողւոյն մէջ,
Յափշտակուած կը բամբուէր իր վանդակէն զողահար,

Աչքն ալ գէժի խաչին վրայ խսկոյն գամուած կը մնար . . . :

325

«Տէր ողորմեան» ալ կ'երգուէր, յիտին աղօթք սառսուտի,
Զգլումի խոր, ագեքսանքի, գառն հծծիւնի, չեւտը որուն
միշտ կուտի,

Կը գալարի, կը բարդուի ու կը զեղու չքապատեն զինք կապող,

Ագիքի պէս յարածուն, փրփուրի պէս գողիւղող,
Լուսոյ մը պէս ողողիչ, արբութեան պէս անպարփակ,
Այդ չեւտը, այդ հծծիւնը՝ եկեղեցւոյ բարձրակամար
յարկին տակ,

Ալ կը հոսէր, կարտազեղուր ու կ'աւաճանար յարատեւ,
Մինչև որ իր ծայրը հասնէր վերն անմահի գահուն արբին
հեռ ի հեռ:

333

«Տէր ողորմեա» ն ալ կ'երգուէր ու ամբոխը կը ձայնակցէր
հծծաղին,

Քանցի կ'զգար ոչնչութիւնն իր, լեցունութիւնն անմահին:
Նժարին մէկ թաթին մէջ կ'զգար դրուած մեղքերն իրեն
գեղջուկի,

Միւսին մէջ խորունկ գորովը՝ խաչին վրայ մեռնող խոնարհ
Փրկիչին:

Գեռ ծանր էր, դեռ կը հակէր նժարն իրեն մեղքերովը
բեռնաւոր,

Պէտք էր տակաւ բան մ'յաւելուէ թեթեւ թաթին մէջ
անոր:

Ուրի՞շ . . . ուրի՞շ . . . ոչինչ ունէր ո՞չ այդ անուս,
գեղջուկ ամբոխն աղքատիկ,

Այլ սոսկ արցունք մեղքերուն տեղ իր զանցումի,
յանձումի,

Որ արդ սոստ կը ջրվիժէր այն թաթին մէջ որ Յիսուսի
անճառ սիրովն էր լցուն:

Կ'եկուէր նժարն յանկարծ ու կ'օրորէր, կը հաւասարէր
թաթերն անոր հակադիմ:

Տաճարն ամբողջ կը համակէր սարսուռով, արբութեամբ
երկիւղով բիւր:

Կը վերածէր այդ սուրբ վայրը՝ արդ կրկնակի սրբացած,
Բաւովառի մը խնկարձակ, քո բայի մը՝ նուիրակուն
կրակովը շիկացած:

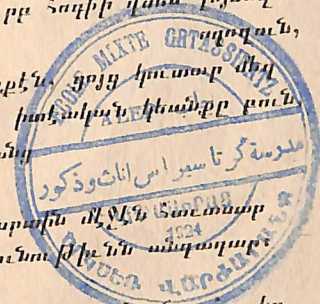
Պատարազի սեղանի մը ճարճատուն՝ ուր այժմ կ'այրէր
 ժողովուրդին մեղքը բոլոր, Արեւի սուրբ ընծային պէս
 միշտ ճենճեր

348

Կ'այլակերպուէր և տէրտէրը՝ խորանին առջև այժմ
 կանգնած երազուն,
 Բնա՛ւ, բնա՛ւ, չէր նմանէր ան մեղ ծանօթ հեղ մարդուն
 Որ հօր մը պէս բարի էր, եղբոր մը պէս դուրգաւոր,
 Բայց մարդու պէտ մահացու ունէր խղճեր ու կարօտ,
 Սխմոնի պէս քարոյիչ մը անուս, անխարժ, անյարմար,
 Արածելու իր Տէրոջ գառնուկները անհամար:
 Այդ մարդն այժմ վերափոխուած հոգւոյն այցոյժն հրեղէն,
 Կ'անտեսէր ակարութիւնն իր, կազմուածքը հողեղէն:
 Ալ չէր յիշեր տաճար, խորան, մոմերն իր չուրջ բոցերու
 մէջ ճարճատուն:
 Մոռացնէն մարած բուսկարն արդ կը կախէր թեղանն
 ի վար զոյնդոյն:
 Ան չէր լսէր փոքր տղոց ձայնակցութիւնն իր երգին,
 Կամ՝ հծծիւնը ժողովուրդին՝ որ խունկի պէս կը սլանար
 զէպ՝ յերկին,
 Այլ ինք միակ, ինք առանձինն՝ աղօթքին հետ վերացած,
 Անհունին մէկ խորչին մէջ զէմ յանդիման կը գտնէ՛ր ինք
 և Աստուած:
 Այդ ստոտազու, մաշիչ, լափող հանդիպումէն ինք չփոթ
 Կ'ուզէր հալիլ, լուծուիլ, անէանալ էին արդար գա՛նուն
 մօտ:
 Բայց ո՛չ, յանկարծ ան ուժ կ'առնէր անոր զէմքէն
 կենսահոս
 Կ'զգար պարտքն իր՝ ինք փոխանորդ, ինք քահանայ
 բարեխօս,
 Քրիստոսի արեան գնով քաւիչ, բուժող, կենսաշունչ,
 Ո՛հ արդ ներում կը հայցէր իր հօտին յանձող անտէրունչ:

Ան այդ պահուն իր հոգւոյն մէջ կը զետեղէր
 դաշնակութիւնն իր հոգւոյն,
 Յորդ բղխումը արտասունքին որ կը հօտէր Ամաղոնի մը
 հանգոյն:

Պարագին մէջ միշտ կ'երկարէր խաղն իր ձայնին
 քաղցրութիւն,
 Վրասն ծածուկ խորչերն ահա է ին առջև կը տարածէր
 ինք բոլոր,
 Աւ երբ յանկարծ ալ կ'սթափէր իր երազէն վերստեղաց,
 Կը տեսնէինք արցունքն անոր ընկերուն տակ ընկերդի
 պէս արդ ստուած:
 Շուրջ կը նայէր, ա՛հ նոյնն էր, ամէն բան հոն անփոփոխ,
 Աստուածամօր պաակերն իր զէմ, հօտն իր հալին գեռ
 կ'աղօթէր դող ի դող:
 Ու կը շրջէր արդ իր զէմքը՝ սուրբ հոգիի վսեմ լոյսով
 պողպատն,
 Կը կարգար էջ մը փրկչին կեանքէն, զոյց կուտար մեկ
 խեղճութեանք բուն
 «Հայր մեր»ով մը կ'օրհնէր սրտանց
 Հօտն իր հլու, երկիւղած,
 Կ'զգար, կ'զգար թէ իր, անոնց սրտին մէջէն հաւատար
 կարտահոսէր Աստուածային լեցունութիւնն անպարտ:
 382
 Ժողովականք կը մեկնէին մի առ մի, տաճարն ահա կը
 գառարկուէր մարդերէ,
 Կը մեկնէր տէրաւէրն ալ ձիւն մօրուքը իր ափին մէջ՝
 մըթմըթալով «Տէր մեր մեղքերը ներէ»
 Մամս գեռ հոն էր գաճ սխմին քով մեղրամոմէ արձանի
 մը պէս կանգուն:
 Կ'աղօթէր մերթ Մարիամի, մերթ բարեխօս սուրբերուն:
 Դասուն քովը անհամբեր՝ եղբայրս ու ես, կ'սպասէինք
 դեռ մենք ալ,

կը ժպտէինք մերթ իրարու, կը նայէինք մերթ ջահերուն
 ոսկեփայլ,
 Մերթ խորանին երկիւղազգիւ՝ որ արդ հագած էր սեւեր,
 Մերթ մամերուս գաղաղօղի՝ որ դեռ անձայն կ'աղօթէր:
 «Աստուած ո՞ւր է . . . » կը հարցունէր եղբայրս յանկարծ՝
 կասկածանքով մ' սկեզարիկ,
 «Ամեն անգ» կը կրկնէի ես անշփոթ «մուցա՞ր դու
 պապուս դասը մէկ հատիկ»
 Ան չէր խօսէր այլ կը ժպտէր՝ անշուշտ դարձեալ ժպտով
 մը սկեզարիկ,
 Այդ ժպտը կ'արթնցունէր իմ մէջս ալ արդ տարակուսի
 ծակ մը մտքի՝
 Բայց անկարող ես խցելու, ցոյց կ'ուտայի այդ եղբորս
 գնեւ հոնուդ խից մը բռնի:
 «Թէ ես ճիշդ չեմ օ՛ն դուն ըսէ, ո՞ւր կը խորհիս թէ
 Տէրն է»
 Հաղճեալով կ'ըսէր՝ «Մկրտութեան աւազանին մէջ գուցէ»
 Ո՛չ, ո՛չ, չեղաւ, չէր հաւատար ինք ալ ասոր, կը մերժուէր
 կարծիքն այս,
 Պարտութենէն ամաչկոտ կը փոխէր շուտ վճիռն իրեն
 կանխաձառ
 Ու կ'ըսէր ինձ՝ «Խորանին ետին գուցէ է պահուած ինչու որ
 Ամէն ժամէ վերջ Տէր Հայրն ուշադիր կը ծածկէ այգաւդ
 մարդոց աչքէն մեղաւոր»
 Ու վարանած ես պահ մը կը լռէի այս փաստին գէմ բացէ
 բաց,
 Բայց քիչ յետոյ կը ժխտէինք մենք ատ ալ՝ երբ յիշէինք
 պապերուս դասն անմոռաց:
 Զէինք կրնար մենք այդ փաստել՝ մենք աղատամք,
 տարակուսող,
 Մենք թիթեւ մը, մենք հիւլէ մը անունին մէջ, մեր
 խմորն էր ափ մը մօխիւր ափ մը հող,

Գուցէ տաճարին, գուցէ վերն ամպոց մէջն էր ան պահուած,
 Բայց ձայն մը մեր կուրծքերուն տակ՝ ուժգին, սարսուղ
 և անկրէպ կը զոչէր մեզ հո՛ն էր Աստուած:

407

Մեր փափաքէն սրանեղած մեզ կը նայէր մամս այնտան
 յանդիմանքի շեշտով սուր,
 Կը ժպտէինք մենք իրարու վախն ի վախ, կը կանգնէինք
 խորանին գէմ դարձեալ լուս
 Կը կրկնէինք արագ արագ մեր մանկական միակ աղօթքը
 հակիրճ,
 Որ այդ իրիւս քսան անգամ կրկնած էինք մենք էն քիչ
 Նշան կուտար մամս մեկնելու, իր աղօթքը վերջացած էր,
 կը համբուրէր դռան վրայ փորուած խաչը՝ իր չուրթերով
 զողզող, ծեր,

Հոն բռնին մէջ կը բարեւէր ժամկոչը հեզ
 Որ անշուշտ կ'աղատէր դեռ մամուս հոնկէ մէկնումին,
 կը խաչինքէր գէմքը կրկին, յետոյ ապրիլ մը կ'ըսեր մեզ,
 կը հեռուէր զինք առնա ամսող ճամբուն հին:

417

Գերեզմանատան բովէն կ'անցնէինք,
 կ'աղօթէր ան դարձեալ մոռնողներու քառութեան,
 Դամբանները մեր հաւերուն ցոյց կուտար ինք
 Մեզ արցունքով, սա իր մայրն էր, հայրն էր ան,
 Եղբայրը հոն իր կնոջ հետ կը նիւրհէր տակը մէկ գամբանի,
 կրտսերն էր ինք անոր,
 Բայց կը բազմար որ շուտ հանգչի
 Անոնք հովուող թթեւոյն տակ կամ ուռիին վարսաւոր

425

Ամեն անգամ որ կ'անցնէինք գերեզմանատան չըջափակէն
 մեր մանկութեան օրերուն,

Անօրինակ թօթու՞մ մը կ'զգայինք մեր մօքի մէջ
 Երազուն,
 Հիանքի պէս, պատկառանքի ու պաշտումի արտաբոլորումը
 անձառ:

Անխօս շիրիմներ, տապանադրեր ցուրտ մօլար,
 Անոնց շուրջը խումբ մը ծաղիկ խումբ մը ծառ:
 Արմատն իրենց գուրգուրանքով կը կապէին
 Մեր հաւերու ոսկորները հողին տակ,
 Կը ծծէին սրտերն անսնց որ կը հանդէ՛ր ալ լո՛ւն
 Լանջքերուն տակ արդ անբաբախ, աւերակ,
 Կը պահէին աճիւնն անոնց ու նշխարհներն հողին տակ՝
 Փոսերու մէջ մութ ու նեղ,
 Վէպը բոլոր այդ կեանքերուն պարզունակ
 Կը պատմէին անցորդներուն և աստղերուն ամէն՝ հեղ:
 Այդ վայրն ահա՝ սուգ, լաց, կարօտ յիշատակն ուր
 Կը խառնուի, կը հալի,
 Սօսեաց անատուն աւելի վեհ, աւելի խոր
 Աստուածային իր պատգամներն ահալի
 Բամբ կ'որոտար մեր սրտերուն հլու, երկիւղած
 Եւ ընդունակ տեսիլներու երկնառաք:
 Մեզ կը թուէր՝ մէն մի գեղջուկ կամ ծերունի հոն թաղուած,
 Կը թողուր արտ իր ցուրտ տապանն ու պատանք
 Ու իբրեւ սուրբ կամ մարտիրոս, զիւցաղուն
 Կը կանդնէր ինք այժմ մեր քով,
 Հրապոյրը որոնց՝ այդ բազմամեայ կեանքերուն,
 Միշտ կ'ուռճանար քառակուսի արմատով:

450

Այսպէ՛ս ահա, բեռնաւորուած երազներով, աղօթքներով
 Կը համեմէնք երբ մենք տուն,
 Կը դանդէնք մայրերն իս հոն բակին մէջ դեռ, ծիրանոյն քով՝
 Իր կարերով, աշխատանքով զբաղուն,
 Գէմ կուգար ինք մեզ անձկանօք, «Ոգորմի Աստուած,»

Կ'ըսէր հանիս քաղցր ձայնով մը անոր.
 Ու կը կախէր ցուպն իր հոնտեղ ալ լքուած՝
 Որդատունիկի հին ոստերէն ալեւոր,
 Եւ կորաքամ ու երերկոտ պարտէզ կ'իջնէր՝
 Ողջազուրուիլ հօրս ու պապուս հետ խոկոյն:
 Իր մեկնումէն մայրս գոհունակ կը ցատկէր վեր,
 Կը գրկէր մեզ, կը համբուրէր մեր այտերէն վարդագոյն:
 Համբոյր վսեմ, սուրբ, անխարդախ,
 Զերմ անձնուրաց, ջինջ՝ որուն
 Հրեշտակային շունչին տակ մենք կ'զգայինք ա՛խ
 Լիութիւնը մօր սիրուն . . . :

466

Ե Ր Ք III

Ալ ձմեռ է . . .

Ճերմակ ձիւնը պատանքի պէս կը վաթաթուէր մեր
պատանի լեռներուն,
Ու ծառ ու լեռ, վիհ ու ծմակ, անէական անդորրանքով
կ'ըլլային քուն:
Առուակը սոսկ միշտ սիրտն ի վախ, տրոփուն՝ գիշերներուն
լուսնեկի,
Անխոնջ ճիգով կ'աշխատէր շինել հիւզ մը լուսամուտով
ապակի:
Որուն մէջէն կ'սւգէր գիտել ձմեռն իր շուրջ՝ ուրուականի
պէս ճերմակ,
Կամ կաքաւիւնը խեռ քամիին՝ ամպերուն հետ, լուսնին
տակ,
Հորիզոնին քով վերջալոյսին տեսնել լիճ մը կրակի
Որ երկնից մէջ ու երկնից տակ կը բռնկի կրկնակի:
Կամ գիշերներն մռայլ ու մութ, տեսնել գուպարն գծօխային
Անթիւ տարեց՝ որ այդ պահուն քինախնդիր աչքով
յիբար կը նային:
Տեսնել արշաւն՝ հորիզոնին քով մրբկաբարձ սև ամպերու,
Նախ սպառնալն, յետոյ գոռալն և բամբ բաղխիլն իրարու.

Այդ երկունքէն դուրս կը վիժէր կայծակը հոն լուսարծակ,
երկնի ճակատն օձազալար կը խարանէր բուռն ցատումով
բացարձակ:
Հորիզոնին քով առուպի պէս հետք կը թողուր պահ մը իր
Ու խորտակուած վրէժի պէս անդունդին ծոց կը խրէր:
Հետաքրքիր առուն այսպէս կը շինէր հիւզ մը լուսամուտով
ապակի:
Ուրիշ երկինք իր բերկրանքին մէջ կը ժպտէր միշտ իր
աստղերուն յատակի:

485

Դամին կ'ունար բուխերիկին վրայ եղբերգով մահագոյժ,
Պարտեղին մէջ կը պլլուէին ծառերու չոր ոստերն իբար
վախով յոյժ:

Զխնը միայն յորձանապտոյտ աջ ու ձախ,
Բիւրեղ, բիւրեղ դաշտերուն մէջ կուտար պար.
Առուն փոքր տղու մը պէս հիւանդկախ
Ո՛հ այն առեն վերմակին տակ սառսաղին կը դողար:

491

Ու կը ճչէր, կը ճչէր քամին մանկան պէս լալիան,
Բուխերիկէ՝ բուխերիկ, ծխաններէ՝ ծխաններ,
Լեղատառառ ներս կ'իյնար բաց գուռներէ ամեն տան,
Ու կը պատմէր մանուկներուս ականջին մեղ անձանօթ
նոր բաներ:

Ան այսպէս միշտ կէս գիշերէն մինչ կէս օր,
Մերթ կը պօսար անխմաստ ու մերթ կ'ողբար սրտառուչ,
Կը մաղկէր բլուրներ, կ'անցնէր դաշտեր, խոր ու ձոր
Հետքին վրայ կը ձգէր աղմուկ գոռում ու հայնուչ:

499

Դուրս այն առեն կը խուժէին տղայք ամբողջ ծիծաղներով
գունդադունդ,

Մինչ արեւը ներս կը նայէր սլառունանին դեռ կ'իտախոր
փեղկերէն,
վայրկեան մը վերջ մէն մի աղայ անութին տակ ունէր
զոյգ մը ձիւնադունդ
Ակնկառոյց մէկ նշանի որ սկսի ձիւնի գուպարն ինքնորէն:
Մեր մէջէն մին կուտար նշանն այս յանկարծ,
Գունդ մը իր և ընկերով մէջ կը կտրէր արդ միջոցը կարծ:
Տղան այնժամ աչքը հաղիւ կը խփէր՝
Գունդն անվրէպ իրեն ուսին կը խփէր:
Կը սուլէին արդ օգին մէջ ձիւնի գունդերն անհամար,
Կը բաղխէին մէկգմէկու ու փշրուած կ'իյնային վար:
509

Ընկեր չիկար մեր կռուին մէջ, ո՛չ դաշնակից, ո՛չ զինուոր:
Ան որ կ'առնէր անախակալ գնդակ մ'ուսին՝ ընկերէ մը
մօտաւոր:

Կը նշանէր ինք ալ դունդ մը անոր կուրծքին անվրէպ,
Նոյնքան կարծր, նոյնքան սաղուկ, անախակալ ու հապճէպ,
Յետոյ իբրեւ մէկգմէկու հին, անխարդախ զինակից,
Անուշադիր ընկեր մ'իրենց թիրախ կ'առնէն ճիշտ հոնկից:
Պահ մը վերջ ալ կը յոգնէին մեզմէ ամէնն անբացառ,
Մին կը սեղմէր անութին տակ՝ ձեռքերն իրեն դարձած
ստու:

Մին կզակի խոցող ցաւէն կը հեկեկար, կը ցատկէր վեր,
Ուրիշ մ'անդին մզմզալով կը տաքցունէր
Ականջն ափին գլխահակ,
Բայց ամէնն ալ կը ժպտէին դեռ իրարու գոհունակ:

521

Գնդախաղէն վերջ կը մաղլցէինք մօտակայ բլրան
սարահարթն ի վեր:
Մանուկներու զուարթ աղմուկ ու ձիւն՝ կը համակէր արդ
այնքան հմայիչ:

Այնքան հոգեպար, դաշն արձագանքով սարերը բոլոր որ
մեզ կը թուէր,
Թէ պար կը բռնէն խնծիղէն գինով, բնութիւնը մեր շուրջ,
լեռ, սար, ամէն ինչ:
Մի քիչ յետոյ մենք յոգնաբեկ, քրտնած՝ բայց միշտ
եռանդուն, բայց միշտ ժպտեբեւ,
Շուրջ կը յառէինք բլրան կատարէն, գոհունակութեամբ,
խինդով առ լցուն,
«Ձիւնամարդը ո՛ն պարոններ», առաջնորդնիս կը գոսար
իր բամբ շեշտով մեզ
«Պէտք է կանգնենք մենք ձիւն պապան՝ արեւը դեռ չի
մտած քունն»
Իւրաքանչիւր ոք կը դնէր կոյտ մը ձիւնն իր հոն զիջուած
կոյտերուն վրայ,
Իւրաքանչիւր ոք կը խլէր մաս մը ու իր իղձին պէս
կուտար ձեւ մ'անոր,
Ձիւնամարդն հլու՝ մեր մատներուն տակ կը փոխէր ձեւն
իր վայրկեանէ վայրկեան:
Կարծես ամէնքս ալ ծնած ըլլայինք արուեստագետներ,
Փիթիաս մը նոր:
Իրիկնամուտին աւարտած էինք մեր մեծ արուեստը որ
հոն կ'սպասէր,
Ինչպէս Արեսը շանթերու մէջէն և կամ Ապոլոն Պառնասի
ձակտին
Կերեւին վսեմ ու սառստաղղու, նոյնքան մեր շինած
ձիւնամարդը ձեր
Կը թուէր խոժոռ, պատկառելի, վեհ՝ մեզ մանուկներու
շարուած իր չորադին:

537

Արեւը կ'իջնէր ամպերու մէջէն խենչ բողի պէս
Մերթ հապտանքով ու մերթ խուսափուկ,

Անոնց բացուածքէն մերթ գաղտագողի կը նայէր մեզի,
Մերթ ալ ձիւն մարդուն՝ նախանձով, կիրքով:

Օ՛հ վաղը՝ զուգէ պիտ լալիէր զինքը՝
Երբ գար ու անցնէր իր գլխուն վերէն,
Մեր հանձարակերտ արուեստին եղո՛ւկ . . .

Մեծութիւնն անոր գալիք դարերուն
Զ'պիտի պատմէր ո՛չ մի պատմագիր
Կամ ո՛չ մի գուշտան իր անգիր երգով:

547

Կը բռնկէր յանկարծ հորիզոնը մեր շուրջ՝
Մեծ հրդեհի մը բոցէն գալարուած,
Բոցեղէն սիւներ, կրակ, կայծ ու մուխ
Ցրցքնելով արդ վերը երկնից մէջ

Ու վարը ձիւնէ սաւանին վրայ,
Ամպերը իր շուրջ՝ սարսափով խորունկ,
Կը զգուենէին և կամ չառագնամ կ'երթային հեռուն,
Մինչ վարն իր ոտքին՝ ճերմակ դաշտն ու ձոր,
Լոյծ, անծայր, ոսկի լճի մը հանգոյն
Կը փռուէր անվերջ:

Օ՛հ գարօնն էր թէ պատկերը գատապտանի՝
Որ կը գծուէր այդ երկնքի սաւանին վրայ կապուտակ,
Զէինք կրնար մենք որոշել անվարան .
Երբ բլրադառն ծաղիկները՝ նորաբողբոջ տարիին,
Կը բարդուէին հորիզոնին վրայ կուտակ կուտակ,
Մեզ կը թուէր թէ կը պարզէր գարունն աշնանը իր
վրանն,

Մերթ ալ յանկարծ, երբ վառ գոյներն
Կը փոխուէին մոյգ պղնձի կամ կապարի գորշ ու մուրթ,
Մեզ կը թուէր թէ գծուէր որկորն յանկարծ պատառած՝
Դուրս կը թքնէր բոց ու մուխ
Կը նայէինք մենք ակնապիշ՝

Այդ նկարին որ կը գծուէր ու կը մարէր շարունակ,
Մանչակագոյն կամ մոյգ կարմիր, ծիրանեգոյն կամ դեղին,
Գոյներով մութ կամ յստակ,
Կը գիտէինք մերթ վերացիկ՝ մերթ խոհուն,
Մերթ շմորուն՝ մերթ ապշած.
Միշտ անկարող որոշելու որ այն պահուն
Մեզ կը խօսէր Որէ՛նն արդեօք թէ Աստուած:

575

Վերջալոյսի շողերուն հետ մարմրող կ'իջնէինք մենք
Բլուրէն վար՝ աղմկայոյզ երգերով.
Կարօտաբաղձ թռչունին պէս՝ երբ իրիկուան յոգնաբեկ,
Գեղղեղն առած կտուցին, կը սուրայ իր ծխին քով:

579

Գիշերաժամը հայրենական իմ օճախին՝ իրաւ որ,
Որքան տաքուկ, վառվառն էր ու հեշտին,
Ես չեմ կրնար վերակոչել այժմ անոր
Խինդ ու երգերը մարած, անշնչացած գէմքերն հին,
Տնակն անդարդ՝ իմ մանկական օրերուն, ա՛խ
Զէր տարբերէր սարբինայէն երկնաբնակ զուարթնոց,
Երբ հոն ձեթը դեռ պլպլուն էր լամբարին մէջը առկալս,
Երբ մեր սեւցած ծխանն ի վեր կը քատկատէր կայծ ու բոց.
Երբ կ'ապրէր դեռ հայրս՝ ազնիւ ու բարի,
Մայրիկս անմեղ գորովուն ու եղբայրներս ու քոյրերս
մաքրասիրտ,
Երբ ամէն բան հոն կը փոխուէր թութուռն, անուշ, մի
երգի

Կամ աղօթքի մը սրբին, մին միւսին կցորդ սերտ:
Բայց այժմ օ՛հ, այդ երգերէն ու աղօթքէն ալ մարած,
Ազատ լոյսէն՝ հին լամբարին ու կայծերէն գոյնզգոյն,
Այն գէմքերէն՝ զորովասիրտ ու ժպտուն, աշուղ մը հիւժած,

Սրինդ մը կոտորած, սառսռազդու աւերակ մը կայ կանգուն:

595

Մեր խաղերէն ալ յոգնած՝ երբ մութին հետ միասին,
Ներս կ'իյնայինք մեր խրճիթի դռնէն բաց,
Կը գտնէինք հայրենական սեղանն հին
Քաղցր ապուրով, արգանակով, չոր մրգերով զարդարուած,
Կը վայելէինք ձոխ բարիքը՝ մենք անդորրով, մենք միշտ
յոյլ:

Հոն հաւաքուած մեր պապերու քրտինքներովն յորդառատ,
Որուն փոխան՝ հանիիս հետ փառք կուտայինք մենք
անդու:

Աջին անտես ուր կը ձօնէր մեզ հատ-հատ:

603

Ընթրիքէն յետոյ կրակարանին մօտ
Ձուարթ կը բազմէինք իրարու քովիկ,
Լուսամուտէն դուրս մեր լամբը աղօտ
Լոյսն իր կը շողէր՝ կայծոռկին շողին նման շրջմովիկ,
Բուխերիկին շուրջ քամին կը սուլէր,
Կը շարժէր անոր գլխարկն աստ ու անդ,
Վարն օճախին մէջ մեծ կոճղը կ'այրէր՝
Հեզնելով հովին ոռնումն անիմաստ:
Բոցերու մէջէն կայծերը բոյլ բոյլ շուրջ կը պոռթկային:
Ձուարթ, չարածճի խումբ մը մանկանց պէս,
Ծուխը բերլրանքով՝ սառ, մութ գիշերին,
Բուխերիկէն դուրս կ'առնէր բիւր ձեւեր,
Մերթ գիշերային պարիկի նման անփախ ու թեթեւ
Կը շուլուէր երկնի սև քղանցքն ի վեր,
Մերթ ալ քաթին ճիշերէն վախցած, դողդոջ. հեւհեւ
Բուխերիկէն դարձեալ ինք ներս կը վազէր:
Քոյրս ծնկաչոք, ասեղն ի ձեռին,

Աղօտ, մարմրուն լամբարին քով դեռ
Սնձայն, անշուկ կը նոբոգէր մեր
Շորերը մաշած: պատառուն ու հին:
Հանիս կը քակէր յլորուն, անուշ
Վէպերու շղթան իր թռռիկներուն,
Ձմրան անհատնում գիշերները ուշ,
Միշտ նոյն հրապոյրով՝ կծիկը որուն
Ինչպէս օճխին մէջ վառող կոճղը հաստ,
Ուր կը ճարճատէր կայծերով լուսեղ,
Անդու կը քակուէր կենդանի, զուարթ,
Ու միշտ վառվառն խօսուն ամէն հեղ:
Մայրս կ'օրօրէր՝ չափուած շարժերով,
Կրտսեր եղբօրս փայտէ օրօրանն,
Ու հրեշտակային աղու շեշտերով
Կ'երգէր մեղմածայն արդ օրօրներ ան:

635

Օ Ր Օ Ր Ը

Ձուարթուն սիրուն՝
Ձուարթնոց թեւին տակ,
Սուբը երգով օրօրուն
Դու ննջիր հոգեակ:

Քնիր իմ դառնուկ, քնիր անշիթի,
Խփէ աչուկներդ՝ հոգւոյս պահարան,
Ես գիշերը ողջ քու օրրանիդ մօտ
Նստած կը հսկեմ, դուն քնիր անձայն:

Տե՛ս, դուրսը հովը կը ճչէ մօլի,
Գառնուկ քու սրտին թող վախ չազդէ՛ ան,
Մեր հովն հայրենեաց դրգանքով է վի,
Թշերէդ համբոյր պիտ քաղէ դարնան:

Օրօր բուլբուլիկս, միտ զիր երգերուս,
Միտ զիր քամիին օրօրին անգարդ,
Դու իմ արեւն ես, մեր օճախին յոյս,
Երդ ու համբոյրիս տակ լուռ քնիր արդ:

Երբ որ սառ ու ձիւն սրտիդ պէս մաքուր,
Փախին մեր ձմրան ամպերուն նման,
Երբ որ գեղձենին՝ չրթանցդ պէս հուր,
Կրկին կը ծաղկի, կը զարդարուի ան,

Օրօրան պիտի կախեմ քեզ համար՝
Մեր բիւր գոյնզգոյն վարդանոցին մէջ,
Հոն բլբուլն այնժամ՝ դեղձի ոստն ի վար,
Քեզ պիտի երգէ օրօրներն անկերջ:

Պիտի երգէ սարեկը, պիտի երգէ առուն,
Պիտի երգէ զեփիւտը թփին տակ զողջութիւն,
Այդ վերծլման մէջ՝ թէ քուն, թէ արթուն,
Դուն զարնան հոգին պիտ զառնաս բողբոջ:

Օրօր իմ տաարակիկ, քնի՛ր որ մեծնաս,
Որ երբ ամառը ծմակ ու ծործոր
Գայ տիրել կրկին, քու ոտքերովն այս
Ուլիկի նման մազլցիս սար, ձոր:

Հայրիկդ անհամբեր կ'սպասէ որ դուն
Պատանի մ'ըլլաս առոյգ ու թիկնեղ,
Հանիդ օճիւին քով կ'աղօթէ անդուլ՝
Որ սուրբք պահեն քեզ չարէն ամէն հեգ:

Մնարէդ է կախուած երկաթէ խաչը,
Շրթովդ անբիծ հեղ մը պահէ ան,
Անրջէ՛ անդորր, խաչեալին աջը
Քու պայծառ հոգւոյդ կ'ըլլայ միշտ պաշտպան:

Փոխան արցունքիդ կը քամեմ անշուշտ
Իմ կեանքս ու սէրըս՝ կաթիլս հետ ծորան,

Դու կեանքն այս պաղէն ծծիր կուռ կուշտ,
Ըլլայ զիրկս քեզ օրրոց, քու սիրտդ ինձ
խորան:

Երբ անցնի գիշեր, երբ անցնի բորան,
Երբ անցնի մէզը՝ հովիտին մէջ թագչոյ,
Երբ ծաղկէ ծաղիկ ու բերնէ բերան,
Այ թռչի երգը՝ զուարթ ու զողջոյ:

Քեզ պիտի հանեմ մեր սարի գազաթ,
Ուրկէ լուսինը կառկախի ընդհուպ՝
Դուն այն վայրին մէջ պիտ չի ծծեա կաթ
Այլ լոյս ու խոհալ՝ աստղերէն ու մպ, ու մպ:

Օրօ՛ր, դե՛ օրօր, քնիր իմ տաարակ,
Քանի չէ բացուած այգը գոյնզգոյն,
Քնիր ու մեծցիր զուարթնոց թեւին տակ,
Դաւար ոստն եզիր այս չոր բոյնին դուն:

Այ օրօր պէտք չէ, լճու եզիր քամի,
Կը քնէ հոգեակս մրափով մուշ, մուշ,
Յիսուս, իր վրայ բազուկդ հովանի,
Պիտ քնեմ ես ալ, պահն է արդէն ուշ:

695

Օրօրին հեա երբ կը թուլնար վէպի չղթան իմ խանթակաթ
հանույս ծեր,
Կրակօրանին մէջ ալ պաղած յաջորդարար կը մարէին
երբ կայծեր,
Երբ լամբարին իւզն սպառած կուտար վերջին նշողումներն
իր ցրտին,
Երբ երկնագեղ քոյրս քնաթափ ալ չէր բեր զարկերը
մեղմ իր սրտին,
Հանիիս հետ աղօթեւո կը կանգնէին՝ հայրս ու մայրս,
երկիւղանքով այն տոնն,

Կը կանգնէինք և մենք ալ՝ եղբայրս ու ես, յաղթահարուած
խղճմտանքի գանգատէն:
Օ՛հ այդ ժամուն, անոնց վերջին ապաշաւի աղօթքն հազիւ
կէս կ'ըլլար,
Կը հեկեկար մայրս բարի, կը կերկերար հօրս ձայնը
յուզումէն, հօսիս տաք աաք ալ կուլար:
Չէինք լսեր բայց մենք անոնց թազծոտ երգին վերջին
վանկը ոլորուն,
Կը փակուէին մեր կոպերը իրարու, կը մոռնայինք մեր
գոյութիւնն իսկ կրկին
Ու ընկուզած կը թաղուէինք Մորիէտի գիրկն հեշտին:
706

Ե Ր Գ IV

Զարիւն ահա...

Բողբոջ, տերեւ, ծիւ ու ծաղիկ գունագեղ
Կը լեցունէր մեր սարերը հայրենի,
Վերծրումն էր՝ կուգար արեւը ձմրան տեղ,
Որ արդ լքուած, անկարեկիր կը մեռնի:
Մարդերն ամբողջ կը հաղնէին մոյգ զմրխտեայ պատմուճան,
Ծառերն իրենց դէմքերն ի վար կը ձգէին կարմիր,
ձերմակ ծաղկեքող,
Զեփիւռն անոնց թերթերուն տակ միշտ կը ցատկէր, միշտ
կը սուլէր դողն ի դող,
Ոստերէ՝ ոստ, թփերէ՝ թուփ պատգամ տանող ձայնն էր ան:
Առուն կը թողուր ապակէ հիւզն իր, կուգար միանալ
Տիօնիսի մեծ հանդիսատօսին,
Առուն կը յանձնէր իմ ձմրան հոգերն դարնան հողմերուն,
որ անծայր ու անծիր պարապին տանին,
Առուն օրն ի բուն՝ փոքր մանկան մը պէս, լուռ
առանձնութեան մոլի, սիրահար,
Յերեկը ձկանց, գիշերն ալ իր ծոց ցլաջիկ աստղոց հետ
միշտ կը խաղար,
Առուն կը սահէր եղեգնուտին մէջ, հանելուկ աղմուկ
կոհակ ցնծաձայն,

Փրփուրը որուն՝ երկնից մէջ վազող արծաթ ամպերուն էր
այնքան նման:
Ան իր գլղղցին մէջ կը կրկնէր երգերն ձմրան տաք ու
փակ, խնդում հիւզակին,
Հանիկա վէպերն, մայրիկիս օրօրն, անկապ խաղերը
մանկանց աղաղակին:
Ու իրար կտրած, ու իրար ձուլած մեր երգ ու ճիշերն
կը տանէր հեռուն,
Կը տանէր պատմել անծանօթ ծովին, խարակին զփնէ կամ
ովկէանի մեծ ալիքներուն:

725

Կը բացուէր կախաչը հովտին մէջ մենիկ՝ մոռցուած ժայռի
մը խոնաւ շուքին տակ,
Պարտէզներուն մէջ կը բուրէր յամիկ, նարկիզ ու
յակինթ, միսակ, մանիշակ:
Կուգար ծիծառը յողնաբեկ, զուարթ, թռթռուն կարօտով
մեր հայրենիքին,
Կտուցէն կախած երգը պանդուխտի ու երգը սիրոյ, կուգար
նա երգել մեր երգի տակ հին:
Կուգար ու կուգար կարաւանն անոնց՝ այգէն սկսեալ
մինչև արեւ մայր,
Մինչև որ անոնց էն վերջին հասն ալ՝ որուն բիծերէն
մայրս զինք կը ճանչնար,
Իր ծեր օրերու վերջին ըզձանքով, տար աշխարհներէ
հեզ մ'ալ յետ կուգար:
Տեսնելու անշուշտ գէթ վերջին անգամ մեր ձոր ու ծործոր,
մեր գաշտ ու արօտ,
Երկինքը կապոյտ մեր զրախտ աշխարհին հեզ մ'ալ ան
գիտել ու փակել կ'ուզէր նայուածքն իր աղօտ:

734

Ահա վայրկեանը մականթացութեան, խաղացք, յորձանքի՝

ուր բնութիւնն համայն,
Անդամադրելի, ներածին ուժով մը արդ անսուած՝ երբ ինք
իր վրան,
Միշտ կը դալարէր ու միշտ կը հոսէր՝ իր բողբոջումի ու
ծլարձակման ձկառմով զօրեղ,
Լերկ սալառածը կը հագնէր դալար ու անշունչ նիւթը
կ'ըլլար կեանք ու գեղ:

738

Ապրիլն ահա . . . , այդ ապրիլն էր տիեզերքին համօրէն՝
Որ ուռճացիկ իր ինքնաբուխ ձգումով կը դառնար այժմ
մեզ նորէն:
Նոյն կեանքն էր՝ այլ գոյներով, այլ ձևերով արդ անանց,
Որդատունիկն լացող ոստին կամ նուրբ թերթին մէջ
ծաղկանց,
Խոտի ցողնին կամ ընկուզի տերևներուն մէջ լայնի,
Որ արմատին ու ոստերուն հեռաւոր կը բաժնուի, կը
բաշխուի
Թէ զիլ, սուր ճիչը ծղրիթին, թէ բիւրաւար նուազն
անուշ սոխակին,
Հրաշագեղ տարրալուծումն ու համադրոյթն էր նոյն երգին,
նոյն կեանքին:

746

Մեր խրճիթը լայն կը բանար այն օրերուն, իր փեղկերն
ու զուռը խարխուլ,
Արեւի տաք ճաճանչներուն, որ զաւկի մը պէս պանդուխտ
կուգար հեզուլ
Իր անձկայրաց կարօտներուն ու երազին ջրվիժումը
յորդաօտաւ,
Մեր մոռցուած շեմէն ներս, մեր ղէմքին վրայ ու մեր
հոգւոյն խորքն ազատ:
Մանուկներս գիմաւորել զինք կ'երթայինք՝ ինք իր
քունէն չարթնցած:

Հայրենի վէտ բարձունքներուն ու բլուրներուն վրայ կանաչ,
 Ինք այն ատեն ընդոսա կ'ելլէր շիկնումով մը՝ երկարատե-
 քունէն իր,
 Կը համբուրէր մեր այտերը՝ արշալոյսի հորիզոնին պէս
 կասկարմիր,
 Յետոյ կ'երթար օրոնելու մեր պապերն ու հանիները՝
 տարիններէն կորաքամ,
 Որ անհամբեր իր ջերմ ժպտին կ'սպասէին՝ թթենուոյն
 տակ այս անգամ:

756

Մայիսին հետ կը մոռնայինք դաս, դպրատուն և կամ ուղին
 Որ մեզ դէպ հոն կը տանէր,
 Կը մոռնայինք գուցէ նոյնիսկ մեր հիւղակին ձեւն ընթանի,
 Զի ընտանի մեզ կը դառնար ալ բերկրանք ու խաղեր:
 Զմբան վէպերն ու երգերն իսկ՝ կրակարանին պէս մարած,
 Կը լքուէին ալ անտեր,
 Մ'հ ի՞նչ փոյթ մեզ այդ ամէնը, դարունին հետ նոր ծնած
 Նոր կեանք, նոր խանդ, մեզ նոր խնծիլ սոսկ պէտք էր:
 764

Մենք այն ատեն կը չինէինք փայտէ ձիեր, կեղծ թռչուններ,
 Թեւատարած և սպասկոտ՝ անակնկալ ճախրելու վեր:
 Կամ սլացիկ թռուցիկներ, մերթ խաչածե,
 Մերթ բոլորակ, քառակուսի կամ բաղձակողմ,
 Դէպի երկինք ան կը փախէր մեր ձեռքերէն հեւքիհեւ,
 Զինք կը տանէր աստղերուն՝ շունչ մը թեթեւ, օրք
 կամ հողմ:
 Նուրբ թռչիւթերէ յորինուած պոչ մը երկար, գունազեղ,
 Հաւատարիմ կը հեանէր իր ուղիին ամէն հեղ,
 Ինչպէս աշխարհն իր ծիրին կամ մոլորակք արեւուն:
 Շուրջ կը դառնան, կ'ոլորին, դարեր ի վեր անմանուն:
 Կը գծէինք կուրծքին վրայ մենք մահիկ մը ոսկեգոյն,

Յանցած աստղ մ'ալ իր գոգին, պչրոտ, հպարտ ու ժպտուն,
 Եղջերիկ մը կապոյտին գոգ՝ հարաւէն ճիշտ փրթած նոր,
 Որուն շուրջը ամուսն լուսնեակ երկնքի գոյն կուտայինք
 մենք անոր:

Եւ այսպէ՛ս . . .

Անհունութիւնն ու մարդիկ, կիրք ու տենչանքն ազգերուն,
 Հեւքոտ կայծեր քերթողին, կապոյտ երկինք, աստղ,
 մահիկ,

Այն մեր մահուկ օրերուն մէջ երազուն,
 Մեր ձեռքերուն մէջ կը դառնար խաղալիք:

783

Ու մենք անկեղծ և զուարթ, անհոգ, անփոյթ, խաղամուլ,
 Գիւղին թզնոց լաճերուն հետ համախոհ, թիթեռներու
 երամի պէս հոյլ ի հոյլ,

Արշալոյսին, վառ ցերէկին, կամ զիշերին լուսնկայ,
 Կը բաւէր մեզ՝ թէ տեսնէինք կապոյտին մէջ գոնէ բոցեղ
 աստղ մը կայ,

Աղմկայոյզ, հարթ, կապուտակ տանիքներէն շուրջի ցած,
 Կը յանձնէինք մենք հովերուն, թռուցիկը նախուած,
 Ազօթքներով՝ մաղթանքներով, մերթ ալ դեռ մեզ՝ օ՛հ
 այն ատեն,

Զի հասկցուած հայնոյանքով կը դիտէինք պոչին վաղելն
 իր մօր բունին ետեւէն
 Թոյլ կուտայինք մենք արդ երկար պարանն իր որ կը
 սողար դէպ յերկին,

Սրտատրոփ կը քաշէինք, թոյլ կուտայինք զայն կրկին,
 Մինչև կծիկը ծայր տար և կամ հասնէր այժմ անի
 վերն անհունին ոլորուն երազներու գոգ ծաւի,
 Ուր արուեստը մեր և Աստուծոյ կը պնտին պահ մ'իրարու,
 Մեր աստղը վերն լուսնոյն բաղձար, կախարդունոյն
 դարերու,

Մինչ վերն աստղեր՝ մեր լուսնին վարը, չնարակուած
 ոսկեփողի մեղմնով,
 Որուն ճակատն կրնար գուցէ աւրել գեղն իր ամէն հով:
 Մինչև մագնէտ այս սէրերու անդիմադիր ձգումէն
 Աստղ մ'իւր ծիրէն դուրս կը պոռթկար, կը խոնարհէր
 ծագումէն,
 Ու կը վազէր մեր լուսնին ալ տաք իղձերով գէպ անոր,
 Պարսպին մէջ հո՛ն, գիրկնդ խառն համբուրուելու տէնջով
 խոր,
 Կը բաղխէին անոնք զիրար, կը լուծուէին մէկ մէկու հետ,
 Ու կ'իյնային փոսի մը մէջ արդ նահատակ ու անհետ:

805

Յաճախ հայրս մեր իշուկին նստեցուցած զիս համբոյրով
 մը խանդոտ,
 Կ'ուզուէր գէպ հեռուոր դաշտ ու արօտ,
 Ու բեռնուցած՝ իր պապերէն ժառանգ ինկած օրհնեալ
 արօրն ու գութանը
 Ժիր եղներու կռնակին, ճամբայ կ'իյնար նեղկուկ անցքէն
 մեր տանը:
 Մայրս այն ատեն դորովադին սեղմումովն իր վերջին,
 Մազթանքներովն ալ պարզունակ կը յանձնէր մեզ իր
 մէկ ծանօթ սուրբին հին:

811

Սիրուն էր ճամբան որ զուարթ կ'ուրէր
 Զորին մէջ կանաչ, մոյզ բլուրն ի վեր,
 Լեցուած էր ուղին և մարդերն ամբողջ,
 Նարգիս, մանիշակ, բոյս, ծիւ ու բողբոջ:
 Լեցուած էր օդն ալ բոյր, երգով ողջոյն,
 Ամէն թփի վրայ շինուած էր մի բոյն,
 Ամէն բոյնի մէջ թռչնակ մը նստած,
 Կ'երգեր անեղբին իր մեղուին ցած:

Ապրիլի երկինքը մեղի ցոյց կուտար
 Մերթ վճիտ կապոյտ, մերթ ամպեր կուտակ,
 Որոնց տակ այգուն չողը դողահար՝
 Աչք կապուկ խաղցող մանչերու նման կ'ընէր մեզ կատակ:
 823

Ես չէի խօսեր ճամբու ընթացքին,
 Մեղմիւ կ'երգէր հայրս ծանօթ երգ մը հին,
 Բայց ո՛չ ինք կ'զգար լռութիւնն իմ խոր՝
 Երբ մենք արտ հասանք, կտրելով լեռ, ձոր,
 Ոչ ալ ես իմ հօր երգն էի հասկցած,
 Այնքան զրուած էր մեզ ընթերցանն ու Աստուած:
 Արտին մէջ հայրս անդուկ, օրն ի բուն,
 Կը վարէր անխոնջ եղները հօս, հոն,
 Անոնք գիտէին իր ձայնին բոլոր
 Խաղերը հնչուն, վետովետում ոլոր,
 Բաւ էր որ ինք սոսկ երգէր կամ սուլէր,
 Կ'ըլլար կոշտը՝ փշո՛ւր ու հարթն՝ ակօսէր:
 835

Հօ՛, հօ՛, հօ՛, եղներ խորտոտ,
 Երթանք դաշտեր ու արօտ,
 Գիւտէ՞ք զարունն է հասեր,
 Սարեր, ձորեր, կանաչէր:
 Հօ՛, հօ՛, հօ՛, եղներ ժիր,
 Բացէ՛ք ակօս ու խոհեր,
 Յանեմ հոն սերմ ցորենի,
 Քրտինքիս հետ որ ծլի:

Վաստակումի այս օրն է,
 Անահիտ մեզ շուտ կ'օրհնէ,
 Երբ որ արտեր զարդարին
 Հասկերով կուռ ու դեղին:

847

Այսպէս ահա հայրս զուարթ երգելով՝ մէկ ձեռքը մաճին,
Անդուլ կը բանար ակօսներ երկայն ու ակօսներ հին.
Մինչ ես դաշտին մէջ, վհերու ավին, զահավէժներու քով,
Կը հալածէի սիրուն թիթեռներ՝ երկնեքանդ թեւով:
Կամ կը քաղէի նարգիս, մանիշակ, հոտեղ ծոթրիններ,
Ու մայրամուտին, հայրս իր մաճէն ինձ չդարձած դեռ.
Թիթեռնիկներէ, ծոթրին ու նարգիս՝ միշտ պատրաստ

կ'ըլլար,

Հայրիկիս փունջը, փունջ մ'ալ ավին մէջ մայրիկիս համար:
Ետ կը դառնայինք մենք արեւմայրին յողնած քայլերով,
Նոյն զուարթ ճամբէն, արծաթ վտակին ավը քերելով,
Պանդուխտներուն պէս՝ երկար տարադիր հայրենի բոյնէն,
Մենք կը քալէինք սրտի լափիլիզող կարօտով նորէն:
Հազիւ թէ հասած մեր գիւղի արծաթ աղբիւրին առջև:
Դէմ կուգար մեզի նախ մեր շնիկը՝ կարօտի քծնող

վազքովն հե ի հե,

Յետոյ եղբայրներս, քոյրս կախարդող, մայրս անոնցմէ
վերջ:

Որ կաթողին զիս դարձեալ կը սեղմէր իր թեւերուն մէջ:
Իրեն կուտայի ես իմ լեռնական փունջս այն պահուն,
Համբոյրին փոխան, կամ մայրական սուրբ գորովին
անհուն . . . :

865

Օ՜ կանդոցդ իմ հնամի . . .

Որքա՛ն ուրախ դու կ'ոստոստես լարերուն վրայ կիթառիս,
Մինչ հայրենի շիշած փառքի սոսկ տողանցին կը յառիս,
Յաճախ հովուերդ մը յանկուցիչ, յաճախ աղօթք մը
վերացնող:

Կ'իյնան շրթէդ վաղէ վաղ,

Մինչ քաղցրուոր, վանկերդ հնչուն, դող ի դող,

Զուարթ կ'ոստանուն խաղէ խաղ:

Նահապետի Աստուածացած կեանքն այն վսեմ, առինքնող:

Կը ջրվիժէր այն օրերուն սրտերէ՝ սիրտ, հիւղերէ՝ հիւղ,
Եւ նոյնիսկ մարգերուն մէջ, խոտերուն տակ կուգար սող:
Երգէ՛ երգէ՛, օ՜ կիթառդ իմ, քու երգերը հոգեթով,
Մի՛, մի՛, հոգար, քեզ ունկնդիր գտնես առո՞ւն թէ աստղեր,
Ծառե՞ր, ծաղի՞կ կամ թէ հով:
Պատմէ՛, պատմէ՛ ամէնուն, պատմէ՛ ամէն հովերուն,
Թէ օր մ'ինչպէ՞ս կ'անցնէր կեանքը՝ հիւղակիս մէջ արդ
մոխիր,

Ինչպէ՞ս կ'անցնէր գիւղիս կեանքը՝ որ այժմ աւեր դեռ կը
աքնի շատ հեռուն,

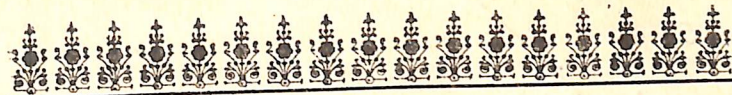
Ինչպէ՞ս կ'անցնէր ցեղիս կեանքը՝ ուրկէ այժմ թողուած
պատառ կ'ապրին միայն յուշքերն իր . . . :

882

Գ Ի Ր Ք Բ.

ԿԵԱՆՔՆ ԻՆՉՊԷՍ ԱՆՑԱԻ

ԿԵԱՆՔՆ ԻՆՉՊԷՍ ԱՆՑԱԻ

~*~

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ:

Յիշատակներս . . . որքան դառն են, ու երազներս . . .
ինչ դժնդակ.
Ապողոն ինձ ժառանգ թողուց չին օրերուս, լար մը քնքուշ,
սիրտ մը տաք,
Որ միշտ երգեմ զաշնակութիւնը կեանքին, բերկրանքը
ընտրեանս:
Բայց օ՜հ չիմայ, արամած քնարս պէտք է երգէ նոր, նոր
երգեր սեւ, երկայն,
Փառքերու տեղ պէտք է պատմէ մեծ մահերն ու մեծ
ցաւերը հայրենի,
Կիսակործան աւերակներ՝ որ մոխրի տակ դեռ կայրի . . . :

6

Տասն և ինի կարմիր դարուն: տասն և չինգի սեւ դարուն
էր բոլորած,
Օ՛հ կիթառդ իմ, արդ սկսիմք այս խաղէն, մեկամաղձոտ
խաղէն ցած:

Բայց դո՛ւն կը խժժաս . . . Բայց դո՛ւն կը լռես . . .
 Կայծա՛կն արդեօք . . . Թէ հրաբճուի, որ չես ուղեր
 մատնեցուս տակ թռթռալ,
 Օ՛ խա՛ղ մըն ալ, խա՛ղ մըն ալ, օ՛ վանկ մըն ալ, վանկ
 մըն ալ,
 Բայց դո՛ւն կը հեւաս . . . Բայց դո՛ւն կ'արտասուես . . .
 Ո՞ր ամպրոպն է, կամ ո՞ր շանթը, լարերդ խօսուն կտրտող,
 Ի՞նչպէս դարձաւ սիրտդ՝ փշուր՝ լեզուդ՝ մօխիր, կուրծքդ՝
 հող,
 Դէ՛ վանկ մըն ալ, վանկ մըն ալ,
 Դէ՛ խաղ մըն ալ, խա՛ղ մըն ալ,
 Հոգ չէ թէ ըլլայ մաղձոտ կամ մռայլ,
 Տարբեր է նիւթս այս հեղ անկասկած, պէտք է որ այդպէս
 երգս ալ ըլլայ այլ,
 Դէ՛ խաղ մըն ալ, խա՛ղ մըն ալ . . .

19

I

Տասն և հինգի սեւ գարունն էր բոլորած,
 Երբ ողջ աշխարհ կը գրաւէր կոծ ու լաց . . . :
 Շատ մեծ չէինք այն օրերուն՝ բայց կ'ըսէին մեր պապերն—
 « Ա՛խ—
 Պատերազմ կայ », հազիւ լսուած չչնկոցով մը վախն ի
 վախ:
 Յօրենն հազիւ այն օրերուն ոսկեգունած էր արտին՝ մէջ
 պտղաբեր,
 Պարտէզին մէջ ծառերն ամբողջ մրգերով լեկ-լեցուն էր,
 Բայց « պատերազմ՝ կար » կ'ըսէին և թէ վագրի պէս
 մարդիկ
 Լոյս արեւին տակ համարձակ ալ մէկզմէկ կը յօշէին բզիկ
 բզիկ
 Ուստի մենք ալ մեզ անծանօթ աղէտներէ մթաշու

ճիւղ սառսռայինք, թէեւ երբեք չէինք գիտեր թէ ի՞նչաւ:
 29
 Իրիկուն մ'էր, վերջին շողերն արեգակին լեռան ետին
 կ'ամփոփուէր,
 Զայներն հեռու կը մարէին, հոտաղն աներգ անցած էր:
 Հովիւն ալ այդ օր կանուխ՝ իր հոտին հետ սրտաբեկ
 Գիւղ մտած էր: Ոտնաձայներ դադրած էին մէկ առ մէկ:
 Սակայն հայրս իր գործէն մեզ դեռ չէր դառնար ա՛հ
 կրկին:
 Ի դուր մօրս հետ վերադարձին սպասեցինք մեր տնակի
 ճամբէն հին:
 Գիւղի շուներն չար խաւարին, պարսպին մէջ կ'ոռնային,
 Մայրս մութին մէջ միշտ կը յառէր հօրս անդարձ ուղիին:
 Տուն չի դարձաւ բայց ան, երբեք այն օրէն՝
 Ինչպէս ուրիշ շատ մը հայրեր մեր գիւղէն . . . :

39

Քիչ մը հեռու տնակներէն մեր քաղքին,
 Ամայացած ճամբու մ'եզերքը զառիվեր,
 Շէնք մ'էր շինուած արհամարուած ու մթին,
 Բառակուսի ու հաստորմ, քիչ մ'ալ տփռոյն ու աւեր:
 Խոշոր երկաթ դռներ ունէր, խոշոր երկաթ նիզերով,
 Պատուհաններ փոքր ու մութ, վանդակորմներն ալ երկաթ,
 Հոն սպասող սպառազէն երկու պահակ անցքին քով՝
 Անցորդներուն կ'ըսէին միշտ — Արդարութեան տունն էր
 այդ —

ոք գիտեր մեր քաղաքէն այն տունը՝
 Ուր պահակով արդարութիւնն էր բանտուած,
 Ո՛չ ոք գիտցաւ՝ մեր քաղաքէն գէթ օր մը,
 Ուր քողի մը տակ կաս կարմիր հոն ռնխոն էր կծկուած:

51

Անոնց թիւն էր՝ տառապանքի հէ՛ղ եղբայրներ, երկու
հարիւր տասն և ութ,
Որ օր մ'իրենց զբաղումէն տուն չի դարձան ալ յոգնած,
վախցած, ապուշ, վայր մը գացին անոնք այդ օր դորշ
ու մութ,
Քառակուսի, բիրտ որմերով՝ ուր ո՛չ խշտեակ կար գետնը,
ո՛չ ալ հաց:
Յաջորդ առաւ սև գուժ մըն էր բերնէ բերան կը շրջէր,
«Արդարութեան տունն են անոնք, բանտն են անոնք»,
Արհեստաւոր ու ուսուցիչ, հո՛ն, հոն հայրս, ծեր քահանան
գիւղին մեր,
Նեղ խուցին մէջ լուռ, լալագին, հսկումի տակ ամէն ոք:
59

Ալ անկէ վերջ հացի ծրար մը ձեռքերուս, պնակ մըն ալ
տաք ապուրով լեւի լիցուն,
Եղբայրս ու ես միշտ կ'անցնէինք հապճեպով մը այն
ուղիէն զառովէր,
Սպասելով վայրկեաններուն սրտաթունդ, յոյսի վախով
մը անհուն,
Որ պահակ մը մեզ կարօտի սուրբ սեղանին հաղորդուելու
կ'արտօնէր:
Կը խուժէինք մենք խուռներամ բակէն ներս,
Մօրմէն խլուած թռչուն պէս:
Հոն ամէն աչք իր սիրելին կը վնասէր՝ վանդակորմով մը
զատուած,
Կը շարուէին անոնք կարգաւ, նայուածքներով մեղամաղճոտ
յունեանս,
Ծնօտնուն շուրջ թաշկինակ մըն էր կապուած,
Շատ հեղ արցունք աչքերուն մէջ՝ ո՛վ Աստուած . . . :
Մորթերնին էր ծեծէն, լախտէն կաս կապոյտ, իսկ ուրիշներ
նուաղուն,

Ջնտանին մէջ շղթայակապ լքուածներէն՝ գետնին վրայ
այդ տամուկ,
Կ'արձագանգէր հառաչանքի, հեծեծանքի, կողկողաղին երգ
մ'անհուն,
Կեանքը՝ մահու կը վերածուէր հոն յամբօրէն, խինդը՝ լացի,
յոյսն ալ՝ սուգ . . . :
73
Շատ չէր պատմէր հայրս մեզի, թէ գատաւորն ինչ
հարցումներ ուղղած էր,
Կամ ընդհանուր գատախաղն ի՞նչ սուտերով այդ անմեղները
զրպարտած,
Այլ կաթոգին իր սիրովը մեզ անդադար կը համբուրէր,
կը շոյէր,
Կամ մենք իրեն կը պատմէինք՝ կէս մը յայտնի, կէս մը
աղճատ ոճով ցած
Արտասունք մեր մօր, քրոջ, պապերուս սուղը, աղօթքները
հանիխ,
Կը լսէր ինք այս ամէնը՝ արցունքի տաք, զսպուած չիթ
մը կոպերուն մօտ,
Խուսափելով մեր նայուածքէն՝ միշտ ընդունակ ջրվիժելու,
իրենին պէս,
Եւ գաղտնաբար իր աչքերուն կը տանէր թայ թաշկինակ
մ'արինոտս:
Մենք հետախոյզ պատճառն յաճախ կորնէինք՝ իր
տաժանքին տարօրէն
Ինք սրտաբեկ կ'ըսէր հակիրճ, «Պատճառն այն է որ հայ
եմք,
Հայ ըլլալու փոխան պէտք էր չար ըլլայինք այն օրէն
երբ բարբարոս ցեղը մոնկոլ բացաւ մեր գէմ սուր ու գէնք »:
85
Սուրիչ մը յանկարծ, բանտի դռան հերթապահէն
բարբարոս,
Ո՛հ մեկնելու, բաժանումի, ցաւոտ, վիրտ պահն էր այդ,

Պահանքները բարձրաձայն կը պոռային « Դէպի դժուրս » .
 Պէտք էր մէկնի՛լ, ի՞նչ փոյթ անոնց թէ կարօտներ չէին
 գտած դեռ յագուրդ,
 Թէ նայուածքներ աղապատող դեռ ետեւէն կը կախուէր,
 Թէ սէր, համբոյր, սրտերուն հետ բաժնուող, կ'ըլլար
 փշուր ու աւեր :

91

Երկու անգամ երկոտասնեակ օրեր անցան
 Զերբակալման սուր, ցաւատանջ օրէն այն,
 Ու օրը նոր կը բերէր մեզ նոր վշտեր,
 Բայց օ՛հ վաղին մութ ծոցին մէջ ծրարուած կար ինչե՛ր
 դեռ . . . :

95

Այն օր դարձեալ բանա կ'երթայինք եղբայրս ու ես,
 Երազներու մութ դուշանքին տակ լուռ ու հեզ,
 Արեւծաղ էր երբ մենք անցանք փողոցներէն զլխիկոր,
 Շշուկ չիկար, կը ցրցընուէր զարնան անուշ մէղը նոր,
 Հապճեպ հասանք մենք հեւիհեւ դռան քովը բանտին հին,
 Բառս . . . դժոխք . . . մնացածը կրնամ պատմել
 Աստուած իմ :

Կրնամ բանալ վէրքն այն խորունկ օր ինքն իր մէջ
 կ'այրիւնի,

Ամէնասուր խոցին համար՝ ո՛ր մէկ սիրտը ա՛ն ունի
 Պերճաբառբառ լեզու մ'երդող, թոթովումներ շանթ ու բոց,
 Ո՞ր մէկ քնար ունի խաղեր ամբողջ թարգման իր ցաւոց :
 Կրնա՞յ զխառնիլ դուրսէն արդեօք՝ մութ յատակը ուկէանին,
 Բանալ փորձել՝ անարգել չէ՞, սուրբ, անպարփակ վիշտը
 հին . . . :

107

Բայց ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ, պէտք է զխոնայ չա՛ր աշխարհը
 անտարբեր,

Թէ պատմութիւնս հին վէպերէն պատմուածք մ'է շատ
 տարբեր,

Յաւոտ վէպս՝ մեր օճախի կեանքի առէջն է բոլոր,
 Իմ օճախիս, օճախներէն էն դժբաղդը իրա՛ւ օր . . . :
 Վէպը սգուր ու իմ աղգիս՝ միշտ նահատակ ու խաչուած,
 Որ կ'իղերդէ դարեր ի վեր արիւն, աւեր, ողբ ու լաց . . . :

113

Բանտին դռնէն երեսուն քայլ հեռուր
 Խոնուած էր ամբոխ մը լուռ, զլխիկոր,
 Բոլորաձև շարուած էին՝ արտասուածքով հոն անոնք,
 Շշուկ չիկար, շունչ առնելէ իսկ կը վախնար ամէն ոք :
 Չէինք գիտեր թէ ինչո՞ւ՝ այս արցունքներն ու այս
 խոնումը նորէն,
 Բայց դժուար չէր գուշակել թէ անշուշտ այնտեղ կ'անցնէր
 բան մը տարօրէն :

119

Բանտին դռնէն երեսուն քայլ հեռուր
 Կանգնած էին եռոտանի, երկար սիւներ՝ ա՛ն այդ օր :
 Ամէն սիւնէ կ'երկարձգուէր հաստ ու իւղոտ ճոկաններ,
 Ամէն ճոկան՝ դանդուած մը պարապին մէջ կ'առկախէր,
 Ամէն մարմնի՝ հազցուած էր կարմիր շապիկ մ'արնեղոյն,
 Ամէնը՝ հէք օրգեգիրներ էին մահուան . . . օրգեգիրներ
 վճռին նոյն . . . :

125

Երկոտասնեակ էին ամբողջ՝ եռանկեանձև սև սիւները
 զուգնթաց,
 Երկոտասնեակ սև բաղդ մարդիկ կը ճօճէին ճոկաններէն
 իւղոտ, թաց :
 Ապալոյտ, ուռած, այլակերպուած էր ղէմքերը ամէնուն,
 Նայուածքները աղապատող՝ դէպ առտղերը թարթախուռն,

Քուռներն ի վար մահասառսուս պազ քրտինք մը սառեր էր,
Երակնուն շուրջ օծադար պարսնի մը կար — ո՛վ եղևոն —
Չեռքեր, ոտքեր միապաղաղ, սև, չղածիգ, երկարած,
Գլուխները աջ ուսերուն կը հակէր: շուրթերնին էր

կխաբաց,

Գուրս երկարող լեզուներէն կարծես կլցնար անկէ՞ք մը
մո թ՝ ո՛վ Աստուած,

134

Մնացածը . . . ալ մի՛ պատմեր քնարդ իմ,
Մնացածը . . . տարտամ վերջուշն այն պահին,
Յրջնուած երազ մըն է, զփոխքի վառ, կէս խուփ դռնէն
զուրս նետուած,

Տողանցումներն կ'այրին հոնտեղ, կ'ըլլան մոխիր երբ
զուն իրենց ես հաւած:

Այդ վայրին մէջ՝ կ'ըսուէր յետոյ, եղբայրս ու ես եղած
էինք ուշակորոյս,

Բարեւէրներ մեզ շաղկելով տուն դարձուցած՝ վախով յոյժ:
Ու երբ որ մենք սթափեցանք՝ յիշատակի սև սառսուռէն
մեզ պրկող,

Տեսանք սր մայրս, հանիս ու քոյրս՝ արտասուահեղձ
կ'աղօթէին զող ի զող:

Բարեկամներ վախով չչմած, կասկածանքով կը մահէին
սգատուն՝

Ուր կոծ չկար, կամ եղերերդ, եղերամայր, — թարգման
ունի՞ վիշտն անհուն . . . :

144

11

Անցան օրեր ալ դառն աղի, վերտա,
Օրեր սուգ, լացի, օրեր արիւնոտ,
Ու օր մ'ալ ահա՛ մունետիկ մը ծեր,
Մեր քաղքի նեղկուկ փողոցներն ի վեր,
Այդ խռիւժ թիւրքը՝ խաղով մը երկար,
Նենգիմաստ ոճով աղբ մը կը կարգար:
« Արքայազարմը՝ տոհմին Օսմանեան,
« Հայ ժողուրդին բարերար պաշտպան,
« Յաւած այժմ ձեր ընթացքէն ծուռ, մո թ,
« Անդարձ հրաման կ'ուղղէ ամէնուդ:
« Քառասուն ժամ վերջ՝ մունետիկի կանչէն,
« Քաղաքին հայերն ամէնն ալ անդէն,
« Ու ամէնը մէկ՝ այր, կին կամ տղայ,
« Պէտք է իր տունէն անդարձ հեռանայ:
« Եւ ով որ անտնայ յիշուած ժամէն վերջ,
« Իր տանը շուրջը կամ քաղաքին մէջ,
« Իբր արքայական պառուէրին սաստող,
« Մահուան պատժին դէմ դու չապասէ թող:
« Ինչ որ պէտք ունիք ուղիի համար
« Հետերնիդ առէք, միա՛յն չէք կրնար
« Մնացորդ ինչքը վաճառել, փոխ տալ,
« Յարքունիս գրաւուած են անոնց ամէնն ալ:
« Օ՛հ, հրամանն այս է, պարտիք հնազանդիլ,
« Քառասուն ժամ վերջ քաղաքէն մեկնիլ . . . »

168

Կանուխ առտու էր, պահն էր սրտայոյզ,
Ու եռուղեւ մը այդ օր անձկայրաց
Կը տիրէր քաղքին մէկ ծայրէն միւս,
Ամէն մարդ զոյգով ոտքի էր կանգնած . . . :
Կոչնակը զուարթ՝ այդ ցաւոտ առտուն,

Ալ չի՛ զօղանչեց թոթիւով շարան,
 Բարեպաշտ մամեր՝ երկիւղով անհուն,
 Ալ չուղղուեցան դէպ՝ աղօթարան,
 Խնամութ ու պարտէզ փակ էին, թափուր,
 Չէր լսուեր երգը հովուին դաշտ մեկնող,
 Խնծիղն էր մարած, տունն էր ամբողջ լուռ,
 Ծխնելոյզէն դուրս ծուխը չէր դար սող:
 Բայց փողոցներէն շարան ու շարան
 Կ'անցնէին մարդիկ՝ հեծեալ կամ հետի,
 Մոլորուն քայլով կ'երթան ու կ'երթան,
 Դէմքերնին ուղղած հորիզոնը հեռի:
 Անոնց ամենն ալ՝ այր կին ու մանուկ,
 Բռնին յուսահատի, լքուած երեւոյթ,
 Չեն գիտեր հսկիչ պահակները թիւրք
 Պիտ՝ տանին զիրենք ո՞ր աշխարհը մութ:
 188
 Յաճախ կանգ կառնեն բարձր ճամբու մը քով,
 Կը գիտեն լքուած իրենց դրախտ աշխարհը,
 Տուները ճերմակ, պարտէզները դով,
 Կապոյտ տանիքներ՝ ձորին մէջ վարը:
 Կ'ուզէին լսել՝ գէթ վերջին հեղ մ'ալ,
 Աքլորին կանչը քաղքին սգաւոր,
 Ծան ոռնոցները, կաղկանցումն ու լալ,
 Լքուած պուրակին հծծիւնը բոլոր:
 Կ'ուզէին գիտել՝ քաղաքէն խոշոր,
 Տաճարը շքեղ, գմբէթները իր,
 Աւաղ որ միայն Ենովան անոր
 Չէր ուզեր հովուել հոսն իր ցանուցիր . . . :
 Այդ շփոթին մէջ հանիս ապահար
 Բան մը կը գիտէր անյագ կարօտով,
 Եկեղեցիին ճամբուն քով դարվար
 Կանանչ պարտէզն էր՝ կցուած պատին քով:

Գերեզմանատան պարտէզը կանաչ,
 — Հոն չե՞ն իր հոգւոյն յուշքերը սրտեղծ, —
 Բւ տաք արցունքով միշտ կը հանէր խաչ,
 Այն զինք ինչո՞ւ ողջ թողեր էր Աստուած . . . :
 208
 Մայրս մտահոգ, գունատ կը քալէր
 Կրտսեր եղբօրս իշուկին մօտիկ,
 Որը զարմացած հապճեպ հարցումներ
 Կ'ուղղէր միշտ անոր, ան կ'երթար լսիկ:
 « Հա՛ մամի, ու՞ր պիտ հասնինք մենք այսպէս .
 « Հայրիկս ինչո՞ւ չի ճամբորդէր հետերնիս .
 « Օր մ'ալ նորէն պիտ դառնա՞նք այս ճամբայէն շատ երկար .
 « Մեր դրացի Ալիին հետ պիտ չխաղա՞մ ես ալ վէճ ,
 « Հա՛ մամի՛, ինչո՞ւ թողինք մեր գառներն ու թռչունները
 փակոցին մէջ անտէրունջ,
 « Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ պէտք է լքենք մեր տնակն ու մեր
 քաղաքը անուշիկ . . . »
 Ու մայրս հակիրճ կուտար իրեն պատասխաններ ամէն հեղ .
 Կոպերուն մէջ տաք կը ցլար արցունքն աղի՝ աղամանդի
 220
 Բայց տնտնալը մեղք էր ամենուս,
 Պահակներն ցասկոտ կը գոռան յանկարծ,
 Այգէն՝ սկսեալ մինչև վերջալոյս
 Պէտք էր որ քալէր ամէն մարդ յոգնած :
 Ու կարաւանը այդ տարապարհակ՝
 Սպանդանոց տարուող գառնուկին պէս լուռ,
 Դառն յուղումներու, ցաւոց բեռան տակ,
 Կքած կը քալէր, անգէտ դէպի ու՞ր :
 Թիւրք պահակները նշան կուտային
 Պողոտայները թողուլ աջ կամ ձախ
 Ու հետապնդել արահետներն հին՝
 Օձերու նման լերանց մէջքէն կախ :

Մերթ կը Լքէինք արահետներն ալ,
 Կ'անցնէինք անկոխ լեռներ քովէ քով,
 Ուրկէ վտակներ արծաթ, լուսափայլ,
 Ովկէան կ'երթային ծուռ, մուռ քայլերով :
 Անմարդաբնակ ծմակ ու ծործոր,
 Գահավէժները, կիրճեր խոր կամ ցած,
 Կարաւանը մեր լուռ, քայլամուր,
 Կը չափէր կ'անցնէր, անմրմունջ, յողնած :
 Մամիկ ու մանուկ՝ ծունգերով կ'իժու,
 Պահիկ մը հանգչիլ կ'աղերսէին գէթ,
 Ինչպէս մագլցիլ լեռները ժողովա՝
 Երբ ճամբան երկար չունէր վերջ կամ կէտ :
 Ու կարաւանը անդու կը քալէր,
 Թիւրք պահակներուն մտրակը անդութ
 Ձէր ճանչնար երբէք մանուկ, կին կամ ծեր,
 Կը խածնէր զանոնք համբոյրով կապոյտ :
 Ով որ տնտնար ճամբուն վրայ խոնջ,
 Անշուշտ կը Լքուէր վնի մէջ անտէր,
 Երբերը՝ կեամեռ, մանուկները՝ ողջ,
 Կարաւանն հոս, հոն՝ Լքած կը քալէր :
 Հիւղեր չկային ճամբու ընթացքին,
 Գիւղերն հանդիպած կ'ուլային թափուր,
 Փուշերուն պլլուած ցնցոտիներն հին
 Վկայներն էին մեռած կեանքին լուռ :
 256

Ու կարաւանը ծարաւ ու սուտղ,
 Ամայութեան մէջ պէտք էր որ քալէր,
 Մատղաշ աղջկունք, նոր հարսեր չքնաղ,
 Իբրեւ աշունի հողմավար թերթեր,
 Դժգոյն ու դալուկ և անգթօրէն
 Խաչուած երազով կ'անցնին ու կ'երթան
 Յուրա հորիզոններ՝ նորէն ու նորէն,

Դեռ չէ վերջացած իրենց Գողգոթան . . . :
 264

Չորս, չորս երկար օրեր անցան պարտասուն,
 Վտարանդի կարաւանը դեռ կը քալէր ուղիներէն անանուն :
 Անուն ունի՞ն վայրերն արդեօք՝ այս երկրին մէջ նշովուած,
 Ահ ո՞ր մի քարին, ո՞ր մի բունծին, ո՞ր մի լեռան, ո՞ր
 մի ձորին մէջը ցած
 Ձէ՛ չէ վազած տաք արիւնը՝ հրդեհի մը լիզող բոցին պէս
 կարմիր,
 Ո՞ր մի հովտին մէջ չեն փոխուած՝ սպաննուածներու
 ոսկրները լերկ մոխիր . . . :
 Գանըլ փունար, Գանըլ ճերե, Գանըլ կիչիս, Գանըլ աղաւ,
 Տեսէ՛ք, տեսէ՛ք, ամենուն ալ արիւնի մութ յիշատակ մը
 272 կայ կապուած . . . :

Ծարաւ, նօթի, կողոպտուած ու նրկուն,
 Վայր մը հասաւ կարաւաննիս այդ իրկուն :
 Լեռներ խոշոր, սեպ ու ցից, կը կախուէին բանակետդին
 աջ ուսէն,
 Չախէն հաղիւ քառասուն քայլ հեռուոր, աւազին մէջ
 ֆշալէն,
 Եփրատն աղուոր, խորհրդաւոր քայլերով՝ ափունքներէն
 դէպի վար,
 Խողտանքով, մրմունջներով, մեղեդիով, ծովերուն ծոցը
 կ'երթար :

Ձենիթին քով կը պսպլար լիալուսինը յստակ,
 Եփրատը գող կը պարտկէր պատկերն անոր իր ծոցին մէջ
 անալեակ .

Այս պահն անուշ, այս գետը ջինջ ու այդ լուսինը աղուոր,
 Որ կը չողար վաճն՝ ալիքին ու վերն՝ անձալ կապոյտին
 մէջ հեռուոր,
 Ամենուս ալ մեղամաղձոտ, խորհրդաւոր անդորանք մը
 կուտար ան,

Դիւթանքի, սուգի, անէացման ու մահուան . . . :

284

Կիրճն էր խորունկ՝ ուր կը հանգչէր կարաւանն իս ջարդ
փշուր,

Մուտքն էր գոցած մեզ ընկերող պահակներու զէնքը սուր,
Ու ելքին դէմ, Եփրատը յորդէ՝ նենգ օրօրով, խաւարին
սեւ ականջն ի վար,

Դիւցուհոյ մը պէս մոգիչ՝ մեղմ, առինքնող երգին խաղերն
288 իր կուլար . . . :

. . . Պոռչտուքներ ու աղմուկ . . . չփոթ մ'յանկարծ . . . ,

Խուլ սարսուռ մը կը համակէ կարաւանն իս չարչարուած . . . :
« Կուգա՛ն . . . , կուգա՛ն . . . » կ'ըսէ ամէն մարդ դողով,

կիներն ամբողջ կը հեծեն,
Օհ, մուտքը կիրճին զէնքով փակէ ու ելքին դէմ խորունկ
ջուրը իր ափերը կը ծածէ:

« Կուգա՛ն, կուգա՛ն, » Ո՞ր կողմ վազել, ի՞նչպէս հայցել
օգնութիւն մը փրկիչէն,

Մայրերը՝ պինդ զաւակներն ին կը զրկեն, պղտիկ տղայք
կը ճչեն,

Այրերն անդէն՝ խելոռմի ախտանիշեր ցոյց կուտան,
Օհ ամէ՛նն ալ կ'զգան զոգցես մագնխումը սեւ մահուան:
296

Եկա՛ն, եկա՛ն, մարդազայլի բորենիի վոհմակները՝ ողիններով
սեւ ու գոս,

Թիւրքեր, Քիւրտեր, Մոնկո՛լ ցեղը, Իսլամ ոգի՛ն բարբարոս:
Եկան անոնք՝ մրրիկին պէս աւլող, աւազին պէս անհամար,
Ձեռքերն զէնք կամ սուր մ'հատու, մահազաղ, կացին
կամ տապար,

Պի՛նդ, պինդ սեղմած՝ հայհուհներով լիւրը շուրթերէն դուրս
նետուող,

Պաշարեցին կարաւանը՝ սառսուռներու տակ դողդողով:
302

Հրամանը՝ օ՛ն,

Թէ մէն մի այր տասէն վեր, պէտք է անշուշտ բանակետդէն
նախ դուրս գայ,

Ու պահ մը վերջ այրերն արդէն կ'սպասէին սոորոտը
բարձր լեռան մօտակայ:
Յետոյ խումբ մը արիւնկղակ մարդիկ գիտուած նիզակներով,
լախտերով,

Նեղ օղակ մը ըրին մեր շուրջ, օղակ մ'ալ նեղ այրերուն քով:
Հրամանը՝ օ՛ն,

Պէտք էր՝ յանձնէր մեծ կամ պղտիկ, այր կամ կին,
Զարդ կամ դրամ՝ ինչ որ ունէր զրպանին մէջ կամ պարկին,
Ու ամէն ոք ինչ որ ունէր իր զրպանին և կամ պարկին
մէջ նիհար,

Տարաւ յանձնեց հրոսախումբին պետին չար,
Հրամանը՝ օ՛ն,
Մերկացուենլ պէտք էր ամէն տղամարդ,
Կը վախնային պահուած զէնքէ մը գուցէ, — ոճրագործներն
այդ կաւատ . . . —

Հրամանը՝ օ՛ն
Հերթն էր հիմայ գործիններուն փայտէ, քարէ, երկաթէ,
Որոնց ծայրէն մահը խոժոռ և կամ սրիւն կը կաթէ . . . :
318

Օհ, մահացու ո՞ր մի քնար կրնայ պատմել սառսաղդու
վայնասունները զոհերու . . .

Աղեկտուր ճիւղերն ամբողջ, կսկծազին կոծումնները մայրերու,
Տապար, կացին և զէնքերու մահասառսուռ մեղեդիները
տխուր . . .

Տագնապազին գալարումով փշրուող ոսկրներու սեւ, բտայրաց
ե՛րգը լուռ . . . :

Յուսահատի ոգորումններն հերոսական, կատաղի,
Դահիճին հետ ատամ՝ ատամի, բռունցք՝ բռունցքի,
բրնձքն՝

Հանդարտաբնոյթ քաղքենւոյն խորխտ կեցուածքը
մարտական,
Դիւցազնական ճիգը վրէժի, արհամարհնքը մահուան :
Կարմիր, ապաքուկ արիւնը՝ զետի նման փրփրուն . . .
Աղիւքնէրը դուրս թափուած . . . վէրքերը խոր, լայնափնեւել
սրսփուն . . . ,

Ռգեւարքի հանդիւններէն անաւոր . . . ,
Դիւականը փոխհոգեւած, ճապաղիքները բոլոր . . .
Մարած, մեռած նայուածքներու տակ պահուած լուր վրէժի
սուրը շանթն ու բոց . . .

Հայհոյանքները անէծքներ սրբացած՝ նահատակի շուրթին
վրայ կիսաբաց :
Որ մի քնար մահացու կրնայ երգել հաղաւթները . . .
հերոսորէն նահատակ,

Այդ արիւնոտ գիշերին, արիւնոտած ձորին մէջ, արիւնաշող
լուսնին տակ . . .

Նոյնիակ, Հոգեւոր կամ Հորէյս և կամ Տանթէն, Վերգիլիոս,
Պիտ վարձանքն թաթխելու գրիչն իրենց այդ արիւնի մեղանին
մէջ յորդանոս :

Ապոզոն խոլեր շուրջով եթէ փորձէր եղբերդը ձեր մահուան,
Գուցէ՛ք արագ փոխէր կուրծքը իր սրինգին՝ նոյնիակ ան-
թաւ, քաւ ըլլայ ինձ որ ես փորձեմ երգերով ցուրտ ունսեմ,
Պզտիկցուանէլ անձառելի մեծութիւնը՝ նահատակի ձեր վսեմ,
Ներեցէ՛ք ինձ, եթէ կուզեմ ըլլալ միայն արձագանգը
Մահապետի ձեր երգերուն, հանդիւնին ու կոծերուն մութ
յանգը

Կտակելով միշտ հոլովող անհունին՝ որ չի լսուած եղբերդները
կը հիւսէ,
Ու կը պատմէ՛ պայն դարերուն՝ մերկին հետ որ կը փրթի
հրախէն :

344
Անէ՛ծքս Տէ՛ր,
Այդ դեղինը քորենասիրտ, տղրուկներուն արիւնկուլ,

Թող ցամաքի՛ թոյն արմատը, ցեղս սաթրող վայրագ
ցեղին այս մոնկոլ . . . :

Անէ՛ծքս Տէ՛ր,
Թիւրք մայրերուն իժածին, վիշապածին արդանդներուն
այն բոցի,
Թող որ չորնայ իսլամ սերմը՝ անոնց խննէ՛ իպփոզին
մէջ խողի . . . :

Անէ՛ծքս Տէ՛ր,
Պիղատոսին ժայռասիրտ, մեղսակիցին խաչելութեան
վճռին մեր,
Թող որ խաչուի գոռող ցեղն ալ՝ այս ոճիրի Պիղատոսին
անտարբեր,

Որ ցեղիս տաք արեանը մէջ, զատաւորի ձեռքերն իրեն
անխղճօրէն ինք լուաց,
Թո՛ղ, թո՛ղ ան ալ, իր եսամոլ երազներուն տակ փշուր,
զանկի մը մէջ որդնոտած,

— Որ զոհելու համար կրքին իր խելառ՝ օր մը բունէն
փրցուց ան,—

Անիծելով ծնունդն իսկ մոնէ անշուք գերեզման . . . :

Անէ՛ծքս Տէ՛ր,
Թող որ խրի՛, խու՛մը մը նետի պէս քու կողիդ տաք արձակ,
Բո՛ց, բո՛ց նղովքը հողիւս՝ ընդդէմ դահիզ շանթարձակ,
Երբէ՛ք այսքան անգթօրէն չզգաց խաչին տաժանքն ու ցաւ,
Նոյնիակ Որդի՛դ, որ երկնային ուժն հովանեակ իրեն ընդ
միշտ ունեցաւ :

Տասն և եօթը երկար դարեր քեզ մատուռներ ու տաճարներ
կանգնեց ցեղս՝ իր հաւատքով մշտանորոգ :
Լացաւ, յուսաց ու աղօթեց, բայց իր ցաւին մէջ անտէր
Ձինք լքեցիր՝ որ ան մեռնի՛, ու մնացիր պաղատանքին
դէմ անհոգ :
366

Բայց տուամը փակուած չէր դու, վարադոյրը չէր ձգուած :

Մեռածները թող հոն պառկին ալ անշարժ . . . :
Վիրաւորներ թող ոգորին ցաւին հետ,
Կամ կսկիծէն հող, քար ու ժայռ կրծոտեն,
Հոգ չէ՛, հոգ չէ՛ գազաններն իսկ սարսափին
Այդ արիւնէն ու վէրքերէն, ոսկրներէն, միսակոյտէն
անձանաչ . . . :

Բայց տոամը դեռ փակուած չէ, վարազոյրը դեռ բաց է . . . :
373

Բազոսը լիրք՝ այս տարօրէն մահադաշտին մօտ այնքան,
Բռնկցուցած էր խարոյկներն ու մոմերն իր տօնական,
Ի՞նչ փոյթ անոր բոլոր զոհերն Արեւին, մեռելներն այդ,
արիւններն այդ,

Պէտք էր գինի Աստղիկին, պէտք էր տափանք՝
Աստուածունոյն այն շուայտ . . .

Կարգն էր հիմայ հայ կոյսերուն, հայ մայրերուն
խաչելութեան դառն ազի . . .

Կոկորդիլոսներու՛ն ի՞նչ փոյթ մերին կոծումները ողորմուկ,
արցունքները տաք, աղի,

Պէտք է մարմրին հայ մայրերը՝ իրենց խնէչ սառսուռումին,
տակը գիճ,

Պէտք էր հոսէ՛ր հայ արգանդին մէջ մաքուր՝ սերմն
381 օձերու պէս խայթիչ . . .

Այդ մարդակերպ ճիւղները լքելէ վերջ զոհերն անթաղ,
արիւնոտ,

Պիղծ ու վաւաչ մոլուցքով յարձակեցան կոյսերուն վրայ
ամաչկոտ

Դիակներու պէս կենդանի քաշկռտելով անոնց մազէն
լրբօրէն,

Դէպ գողգոթա . . . Ու խաչերէն դառնագոյնին ա՛հ նորէն . . . :
Ալ ի զուր էր, ի զուր էր սպառնալիք, ողորմւմ,

պաղատանքներ կամ այնքան,

Ի զուր ամէն ճանկատուութեան, յուսահատի ճիգերն
ամբողջ մայրական

Թունեղ կարթերն օձերուն կը խրէին ձագուկներուն արտին մէջ,
Ալ ի զուր էր մայրական կտցհարումներն անվերջ . . .

Տարին անոնք մեր քոյրերը սիրուն, պարկեշտ գեղանի,
Զոհելու համար բազինին վրայ Սաթուռնի . . .

Սնունք անդարձ մեղմէ առին ու տարին՝
Տասն և հինգի աղետաւոր այն տարին . . .

393

III

Աբշալոյս էր, բանակետղին մէջ կը տիրէր լռութիւն մը
սե ու խոր,

Մեկնած էին ոճրագործները բոլոր, հայ աւարով, հայ
կոյսերով բռնաւոր,

Ոգեւարքներ մեռած էին, հոնդիւններն ալ դադրած,
Արցունքները չորցած էին աչքերուն մէջ,

Մնացորդներ դողցես ամբողջ ազի արձան կտրած . . . :
Արեւմազին հետ թողուցինք մենք այդ ձորը արցունքի,

անէծքի, խաչի, արիւնի . . .
Կարաւանը պառաւներու ու տղայոց . . . չորս հազարէն

վերապրող չորս հարիւրի . . . :
Թե քաղեցինք, ու քաղեցինք շատ երկար . . . :

Ի՞նչ պէտք հեղ մ'ալ կրկնել բոլոր մեր զիպուածներն
անհամար,

Առեւանգում, կողոպտումներ, սպանութիւն և ծեծերը
խոշտանգիչ,

Այդ նոյնն էր մեղձ ինչպէս կ'ըլլար ամեն զաղթող կարաւանի
շատ կամ քիչ . . .

Նոյնը կ'ըլլար ամեն օր՝ ինչ որ արգէն եղած էր,
Դեւերուն քով նոր խաղեր ու նոր հնարքներ չէր պակսէր . . .

406

Յաճախ զիւղերու քով թրքաւնակ,
Եւ կամ հրկիզուած քաղաքներու շուրջ,
Կը հանգլալէինք սպառած համակ,
Կարաւաններու տրտում, լուռ ու մունջ:
Կ'ըսուէր թէ անոնց հայ են ամենն ալ,
Մաշած դէմքերով, տանջանքէն մաշած,
Ամենուն վէպն էր հակիրճ ու մոայլ,
Ամենն ալ ցաւի կեանքն էին ապրած:
Իւրաւոր էին՝ առաջին անգամ
Երբ անոնք լքեցին իրենց օճախներ,
Հայ տնակները՝ փլելու անձայն,
Շէնչող քաղաքներ՝ գառնալու աւեր:
Արահաններէն՝ անկոխ ու խողա՜
Եւ կածաններէն՝ անջուր, անբերրի,
Կ'առաջնորդուէր ամեն կարաւան,
Մինչև ամեն ոք տաժանքէն մեռնի:
Առեւանդուած էին կոյսերն ամենուն,
Այրերը առոյց՝ սպաննուած խժոյց:
Պառաւներն անտէր՝ լքուած շատ հեռուն,
Մանուկներ վառուած անգլթօրէն յոյժ:
Կամ նետուած էին գահալէժներէն,
Կամ ողջ՝ Եփրատի ծոցին մէջ թաղուած,
Այսպէս կը խօսուէր ամենուն բերնէն,
Այս վէպն էր հակիրճ՝ ամենէն պատմուած . . .

430

Ու ամիսներ վերջ յոգնած, թափառկոտ,
Մեր կարաւանը յանկարծ կանգ կ'առնէր,
Քաղաքի մ'առջև օտար, անծանօթ,
Ուր ամէն ոք մեր ցաւին անհող էր:
Յուրտ ու խորթ էր մեզ արեւն այդ երկրին,
Անծանօթ անոր աստղերը բոլոր,
Երկինքը՝ օտար, ու լուսնկան հին,

Օտար՝ ծառ, ծաղիկ, օտար՝ սիւքն անոր:
Անհամբոյր էին մարդիկը հոն տեղ,
Հսկայ մեր ցաւին հանդէպ անհամբոյր,
Լեզունին՝ օտար, հոգիներն՝ շատ հեղ,
Արցունք մը գութի չէր կայլակէր ուր:
Ու այսպէս ահա՝ Բերիաի փոշոտ
Մայթերուն վրայ յոգնած, մերկ, սուտ,
Կը թափառէինք տրտում, մտածկոտ,
Պատառ մը հաղին կարօտէն՝ մենք ալ:
Աղբառոցին մէջ կ'որոնէինք միշտ
Սե փշրանք մը կամ ջիղ մը գողցառն,
Շատ հեղ կեղևներ կը կրծէինք հեշտ,
Երբեմն ալ նօթի կ'երթայինք մենք քուն:
Լքուած գոմերը, որջերը անտէր,
Եւ կամ հիւղերը գեանափոր ու հին,
Նոյնիսկ մայթերը ցուրտ ու մերկ՝ մեզ զնն
Գիշերուայ միակ հիւրընկալն էին
431

Փշրանքի ծրար մ'առած վառոյթ, նիհար անտ թխ,
Օր մը նորէն ես ետ դարձայ թափառումէս պարտաւած,
Գեանափորին մէջ տամուկ, մայրս հալումաշ կ'սպասէր զիս,
Ջգեաներ էր զինք վերջապէս՝ խանձող տենդ մը անանուն:
Օրեր ի վեր կ'իտալիլը կ'զգար կարծես՝ իր ծունդերուն
Ծերացող,

Ռսկներուն մէջ գիւրաբեկ, սառստանք մը կար բարակ,
Այտերուն վրայ՝ ջերմութիւն մը, նայուածքին մէջ՝
կարծիր հեւք մը եռացող,

Հիւժախտաւոր կրծքէն կ'իյնար հազ մը երկար, չոր ու
բարկ . . .

Փոխաթի մը վրան հին՝ բարեսէրներ որ մեզ նուէր էին
տուած,

Մայրս այդ օր երկարած էր չարագուհակ մտքերով,

Քարի կոշտ մը զետեղած էր՝ գլխուն ներքև իբրև բարձ,
կոտորած կուժն ալ դատարկ թողուած՝ գետնափորին

մուտքին քով:

Յուրտ լամբարին՝ հիւժախտաւոր, նեղ պատրոյզը ձեթին մէջ,
Գլխուն վերև աղօտ լոյս մը կը շողէր,

Կարծես ըլլար հրաւիրակ մը զինք տանելու դէպի վեր
լուռ մէկ պահուն՝ թէ չընդհատէր հազն անվերջ:

Անկողին մը նոյնիսկ խոտէ, չկար փութած գետնին վրայ:

այդ տամուկ,

Կամ վերմակ մը զինք ցուրտին դէմ պաշտպանող,

Ու քամիին ունումները՝ մեր թաց խղին տանիքին վրայ

չարաշուք,

Այդ հիւանդոտ մենութեան մէջ զիս կը պատէր սուգ ու դող:

474

Յաճախ մայրս ոգևորուած իր հոգւոյն հետ կը խօսէր,

Կը վերջիչէր հոգեհմայ բոլոր դէմքերն ու գէպքերը հին,

սիրուն,

Տնակը լի խնդումներով, երգերով՝ այգէն մինչև իրիկուն,

Հայրենական պուրակները՝ գուցէ եղած այժմ աւեր:

Հայրիկս ահա, հանի՛ս ահա, ու եղբայրներս, ու քոյրերս՝

Որոնք մեռա՛ն շատ հեռուն . . . :

Կունենար մէրթ սև վերջուշը հօրս գեռ,

Որ լուռ մեռաւ կախաղանին վրայ պիղծ,

Ծեր հանիւս, որ լքեցինք ձորի մը մէջ կիսամեռ,

Կրտսեր եղբօրս՝ որ եփրատի ծոցին եղաւ ջրահեղձ,

Հօրեղբայրներս՝ որ կիրճին մէջ կարմիր վերքով մը մեռան,

Քոյրս, քոյրս երկնազեղ, Բազումի լիւր թևերուն մէջ

լլկուած,

Վախով, ցասումով, հեկեկումով կը յիշէր ան,

Ու յետոյ կամ կը խնդար կամ կ'արտասուէր ինք յանկարծ,

488

Ես սրտաբեկ՝ անարին քով իր նստած,

Հեծեծումով կը հակէի միշտ օրեր,

Ու անդադար կ'ազօթէի առ Աստուած՝

Որ մայրն անտէր գէթ իր որդւոյն չնորհէր:

Բայց ջերմն անոր կը քալէր դէպ յոռեղոյնէն վաթթօրին,

Ոչինչ, ոչինչ ցաւերն անոր կ'ամօքէր:

Սեւ անդունդին կ'երթար մայրս այն տարին,

Վերջին խինդը, վերջին սխալ մեր տնակին իր հետ չիրիմ

կը տանէր . . . :

496

Դեկտեմբերի վերջին գիշերն էր չարաշուք,

Բարակ անձրև մը կը մազուէր ցուրտ քամիին հետ խելառ,

Փողոցներուն մէջ փռչող՝ մարած էր կեանքն ու շշուկ,

Լոյսերն հեռու կը մարէին մի առմի, հողմն ալ մութին

մեռելութիւնը կ'ուշար,

Միայն ընդմերթ՝ գետնափորին մեր մօտիկ,

Շուն մ'անօթի չարագուշակ կը ոռնար,

Այս ոռնումը՝ պաղ սառառւած մը ու քրտինք

կը թափէր իմ ողնածուծէս դէպի վար,

Առանց որուն իսկ կը հոսէր

Յրաութիւն մը՝ ոսկրներու մինչև խորն .

Յնցոտիններ իրանս մերկ չէին ծածկէր

Ու մայրիկս ալ իր սրտին դէմ չէր տաքցունէր սիրտս

508

այդ օր:

« Պո՛ւկ մը ջուր, խանձող չուրթիս պո՛ւկ մը ջուր . . . ,

« Մեր աղբիւրէն պո՛ւկ մը ջուր . . . թող որ մեռնի՛մ

անկէ վերջ:

« Լեո՛ն, աղա՛ս, ինչո՞ւ ինձմէ հեռի ես,

« Եղբայրներդ ու՞ր մնացին, հայրիկդ ո՞ւր է . . . ,

« Ո՞ւր են քոյրերդ անուշիկ . . . ,

« Պո՛ւկ մը ջուր, կը խանձիմ կոր . . . :

« Հարսնետոբներ իմ ետեւես եկեր են . . .

« Մոմե՛ր, մոմե՛ր, անթիւ մոմեր ու ջահեր . . .

« Օ՛հ, այս շա՛տ լոյս է . . . : այս շա՛տ տաք է . . . :

« Կը կանչեն զիս, ճերմակւորներ ամէնն ալ . . .
 « Բայց ո՛ւր թողում իմ զուակս փոքրիկ,
 « Որ սրտերն են անոր համար իմ սրտիս պէս դուրգուրոտ,
 « Չէ՛, չեմ երթար . . . , կամ միասին մեզ տարէք . . .
 « Ասող մ'ալ ունիմ ես երկնից մէջ իրմէ զատ,
 « Չէ՛, չեմ երթար, գէթ միասին մեզ տարէք . . . ,
 « Հատ մը մնաց շատերէն, մի՛, մի՛ բաժնէք զիս արեւեւ
 մէկ հատիկ . . . »

« Պո՛ւկ մը ջուր . . . Կը կանչեն զիս . . .
 « Մեր պարտէզի աղբիւրէն . . . պո՛ւկ մը ջուր . . . ,
 526

Ես ամեն հեղ կը գնէի գողգղազին՝
 Կտարած կուժը իրեն խանձող շրթունքին,
 Անյագօրէն կը ծծէր ու երբ դադրէր ինք նորէն
 Կը պաղատէր, « Պո՛ւկ մը ջուր . . . մեր աղբիւրէն . . . ,
 « Եթէ անչո՛ւշտ . . . զուակս ու զիս պէտք է մեկտեղ տանիք
 զմեզ դէպ յերկին . . . »

Ասոնք եղան վերջին բառերն՝ թունդ կարօտէն խանձող
 իր տաք շրթունքին :
 532

Ասկէ յետոյ թանձրացան բառերն յանկարծ՝
 Մահամերձի իր կոկորդիս մէջ ցամքած,
 Շնչառութիւնն էր զժուար, լանչքը ցաւով կ'ելեւէջէր,
 Նայուածքն էր ցուրտ, նուաղուն, գէմքին վրայ դալուկ
 չող մըն էր իջեր :
 Թաց աչքերով կը հսկէի իր վրայ, մօտէ՛ն, մօտէ՛ն, շատ
 մօտէ՛ն,

Բայց նայուածքն իր՝ դուրգուրանքով ինձ չէր դառնար,
 — տարօրէն . . . —

Ես աւելի սահմակած, պղտիկ մարմինս կը կցէի իրենին,
 Մ'ն, ան պաղ էր ու կը ցրտէր աւելի,
 Ինչո՞ւ տաք չէր ան օրերուն պէս արդեօք հին . . .
 Կը չփէի արագ, արալ իր մարմինը անշարժով,

Կը վախնայի բայց ես խօսիլ իրեն դեռ, թերեւս յոգնած է,
 քնէ՛, քնէ՛ թող,

Գո՛ւցէ վշտացած է ինքը ինձմէ . . .
 Գո՛ւցէ երանգուն . . . գո՛ւցէ, գո՛ւցէ եւ կամ թմբած-ան . . . :
 Ժամեր այսպէս անցուցի ես սպասումի մէջ տարտամ,
 Մինչեւ որ ալ վախով, վիշտով փոճկուն,
 Ուժն ունեցայ մայրի՛կ, մայրի՛կ, կանչելու . . . :
 Պատասխան մը չի տուաւ ինձ, ուժգին նորէն կանչեցի
 ես իր անուն,

Պատասխանի եւ ոչ իսկ վանկ մ'աղու . . . :
 Կը քաշէի իր թեւերէն, կը շարժէի ցաւատանջ գէմքն իբր
 գլծու,

Ո՛չ մէկ նշոյլ կենդանութեան, սրտի տաքուկ ո՛չ մի
 552
 բաղիսին լանջքին մօտ . . . :
 Լուսաբաց էր, աքաղաղներ կը խօսէին բակերուն մէջ
 հեռաւոր,

Դեկտեմբերի ցուրտ ու ցաւոտ մէկ գիշերին,
 Մայրս էր եղած կարօտանք իրաւ օր,
 Մեռած էր ան թշուառ, լքուած ու անտէր,
 Վերջին կայծը մեր լամբարին մարած էր . . . :
 557

Օր մը ետքը իր մահէն վերջ, կտարած, ազատ կառք մը սե,
 Կանգ առաւ մեր խղի անտէր դօտն առջեւ,
 Կտաներու ետին պահուած կ'երկարէին մարմիններ,
 Յուրտ, անխօսիկ, գէմքերուն վրայ դեղնութիւն մըն էր
 թառեր :

Նստարանէն վար ցատկեց մարդ մը երկար ճիւղտով,
 Երբ ապշահար կ'սպասէի ես հիւզակի դրան քով,
 Ներս մտաւ ան քաղերով ծանր ու դանդաղ .
 Ինձ թուեցաւ թէ մահն իսկ էր՝ ու զգացի սառսուռ մը ա՛լս,
 Երբ ինք դաժան մօտեցաւ մօրս ու վերցուց գինք իր
 թեւերուն մէջ ոսկրուտ :

Ուշ չի դրած իմ որբուկի կոծումներուս, պաղատանքիս,
 Զեծեծումիս բոցանուս:
 Արձանի մը պէս անզգայ զետեղեց իր բեռը՝ կառքին մէջ
 սպառուած,
 Վարագոյրը փակեց, աթոռակին վրայ նստաւ ինք կրկին,
 Ու միշտ քնեց վտիտ ձիերն իր յագնած
 Մինչեւ որ ան ափը հասաւ մութ փոսին:
 Մոմեր, ջահեր չկային, ո՛չ փողատաց քահանայ,
 Եւ ո՛չ խոռակեր, ո՛չ սաղմոսներ, իր մոռցուած շիրմին վրայ:
 Դիակառքին ետեւէն կ'երթայի ես փղծկելով շարունակ,
 Շունի մը հետ՝ որ թափորին յուզարկաւորն էր միակ . . . :
 575

Տարի՛նք, տարի՛նք մայրս այսպէս մենք այդ օր
 Ու յանձնեցինք զինք մոռցուած սև փոսի մը լայնափոր . . . :
 577

Ե Ղ Ե Ր Ե Ր Գ

1.— Բարձունքիս վրայ մենաւոր՝
 Անդունդն է կախ որմէ վար,
 Ո՛վ իմ քնարս, նոր օրերու, նոր ցաւերէ վիրաւոր,
 Կը գրկեմ՝ քեզ վերջին երգի մը համար:
 Տրտում, տարտամ, հիւսել բոցի ու մուխի,
 Նահատակաց, հերոսներուն, եղբերեզ մը դառնաղի:

2.— Գահավեժիս ոտքին տակ
 Աղջամուղջն է լայնաբաց,
 Ու ծոցին մէջ բռնկող հրդեհները այնքան բարկ
 Դուրս կը նետեն սարսափները հոն պահուած:
 Ճապաղիք կայ, հոն շարաւ կայ, հոն արիւն,
 Հոն հրդեհ կայ, հոն մոխիր կայ, հոն աւերակ
 պղծութիւնս:

* * *

3.— Խաւարն է այս շատ խորունկ,
 Գերեզմաններն ո՞ւր են արդեօք,
 Շարականներ մի՛ երգէք, մի՛, մի՛ ծխէք և կամ խունկ,
 Անոնք արցունք, անոնք ողբեր կ'ուզեն լոկ:
 Խժգոյժ մեռան, շիրիմ չունի ո՛չ մի ոք,
 Աղօթք չունին, մատուռ չունին, թափառական
 են անոնք:

4.— Գիշերն է այս հեղձուցիչ,
 Նահատակներն ո՞ւր են պառկած,
 Թաց աչքերս չեն տեսներ քառսին մէջ լոյս մը ջինջ,
 Հոս վիշտ շատ կայ, հոս սուգ շատ կայ ու շատ լաց:
 Կարմիր մեռան, պատանք չունի ո՛չ մի ոք,
 Անտէր չքուած, միշտ նզովող ուրուականներ են
 անոնք:

5.— Քայլերուս տակ ոսկորներ կան,
 Ու ափիս մէջ տաք մոխիր,
 Զգո՛յ՛ անցորդ, չի պղծուի ցրցքնուած նշխարներն այն,
 Սրբացող մասունքներուն մի՛ դպչիր:
 Հանձարն է ան, հոգին է ան ջարդ - փշուր,
 Բեկորներն այս՝ ցրցքնուած Աստուածութիւն
 մըն է լուռ:

6.— Ինչո՞ւ այնքան այս գետին ջուրն
 Կարմրագոյն է, թանձր ու նեխած,
 Եփրատն է ան, Տիգրիսն է, Սիւռունն է նոր օրերու,
 Ծոցերուն մէջ վիրաւորներ են պառկած:
 Հայ կոյսն է ան, հայ ո՞րքն է ան ջրամոյն,
 Հայ արիւնն է որ կը տանի ալիքն առած շատ
 հեռուն:

7.— Այդ կինն ո՞վ է հերարձակ,
 Խաժամովին մէջ վայրի,
 Ծիծերն այգպէս դուրս թափուած, լայն սպի մը
 անոնց տակ,
 Նայուածքին մէջ կարծես շանթեր զոյգ կայրին:
 Հայ մայրն է ան խաչուած աջնքան անդթօրէն,
 Որուն վկայ մեռելներն իսկ դեռ կը դողան իր
 ցաւէն:

* *

8.— Հանգի՛ստ, հանգի՛ստ նահատակաց
 Ոսկորներուն խռովող,
 Հանգի՛ստ ձեզի, լլկուած գուք հայ կոյսեր սրբածոց,
 Ձեր փոթորկոտ հոգիները հանգչին թող:
 Անէացման օրօրին տակ գէթ հիմայ՝
 Երբմաստանը, անդունդը սե ձեր ցաւերը թող
 կուլ տայ:

9.— Հանդա՛րտ սլելուս, մի՛ որոճաք
 Վերջին վէպը ձեր դաժան,
 Հողմերը իսկ պիտի պատմեն ձեր կոծերուն արձագանդ
 Մեծ անունին: Նոր դարերուն յաւիտեան:
 Մօխրնուդ մէջ՝ որ փոթորկէն կը տարուի,
 Ամենուրեք ձեր ցաւատանջ յուշքերն անշուշտ
 պիտ ապրի:

10.— Անդորրութիւն ձեր հոգիի
 Մտաւկող բորբ տենջանքին,
 Հայ սերունդին սրտերուն անապաւն իսկ անջրդի,
 Սուրբ վրէժնիդ պիտ մեծցունէ տենդադին:
 Խժոյժ մեռան, չիրիմ չունի ոչ մի ոք,
 Աղթք չուզէր, մատուռ չուզէր, վրէժ կ'ուզէ
 ամէն ոք:

* *

11.— Բարձունքիս վրայ մնաւոր՝
 Անդունդն է կախ որմէ վար,
 Ո՛վ իմ քնարս, նոր օրերու, նոր ցաւերէ վիրաւոր,
 Կը փշրեմ: Քեզ վերջին պարաքի մը համար:
 Դու մեծ սուգը, մեծ մահերը երգեցիր,
 Ու պատմեցիր խաչուած աղգիս հսկայ վէպը
 ցանուցիր:

12.— Փշուրներդ կը նետեմ արդ
 Այս անդունդի հողմերուն,
 Երբիմներուն անձանթ՝ վերջին յարգանք, վերջին
 վարդ,
 Ու վերքերուն՝ վերջին պսակ մը նկուն:
 Խառնէ հիւլէդ՝ հիւլէներուն հայ մեռած,
 Ու արցունքդ ալ՝ անոնց կոծին, անհունին մէջ
 թափառ - յած:

649

ՏԳԹ. ԼԵԻՈՆ ԲԻԻՐԲՃԵԱՆ

Գահիրէ, 22 Յուլիս 1919

Արժի այնքան հաճելի պարսականութիւն
մը կատարած ըլլալու գոհունակութիւնը վայե-
լած ըլլալու համար, հրապարակաւ շնորհակա-
լութիւնս կը յայտնեմ Տիկին Նարգունի Քիւր-
նեանի որ գրեցիս հրատարակութեան մեկենասը
հանդիսացաւ:

Այս պզտիկ անգաղսնապահութեանս հա-
մես բարեբարունիս կարծեմ պիտի ներեր ինձ:

ՏԲԹ. ԼԵՒՈՆ ՔԻՒՐՔԵԱՆ.

481

800

800

800

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0362319

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0362318

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0362317

49714 -
49716